

Ömer Nasuhî Bilmen’in “Kur’ân-ı Kerîm’den Dersler ve Öğütler” Adlı Eserinde Fars Edebiyatından Yapılan Alıntılar ve Kaynakları

Orhan BAŞARAN*

ÖZ

Ömer Nasuhî Bilmen, dinî ilimler alanındaki eserleriyle temayüz etmiş bir din âlimi olmakla birlikte, edebiyat alanında da çeşitli eserler telif etmiş bir ediptir. Arap, Fars ve Türk edebiyatları alanlarında derin bir birikime sahip olan Bilmen, dinî ilimler ile ilgili eserlerinde de bu birikimini değerlendirmiş ve dinî konuları açıklarken zaman zaman Arap, Fars ve Türk edebiyatlarından bazı alıntılara yer vermiştir. Dinî ilimlere dair olan eserleri arasında edebî birikimini en çok yansıttığı kitaplarından biri “Kur’ân-ı Kerîm’den Dersler ve Öğütler”dir. Çalışmamızda Ömer Nasuhî Bilmen’in bu eserinde dinî konuları açıklarken Fars edebiyatından yaptığı alıntılar ele alınmıştır. Bu alıntıların Farsça metinleri ve Türkçe çevirileri verilmiş ve bunların kaynakları önemli ölçüde tespit edilerek belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ömer Nasuhî Bilmen, Kur’ân-ı Kerîm’den Dersler ve Öğütler, Nasâyihi-i Kur’âniyye, Fars edebiyatı, Farsça şiir.

ABSTRACT

Quotations from Persian Literature Utilized in the Work Named “Kur’ân-ı Kerîm’den Dersler ve Ogutler” of Umar Nasuhî Bilmen and Their Sources

Although Umar Nasuhî Bilmen was distinguished as a scholar of religious sciences, he is at the same time the author of several literary works. He has a broad repertoire in the fields of Arabic, Persian and Turkish literatures and thus he benefited from this broad knowledge in his religious writings. In this regard, some quotations from Arabic, Persian and Turkish literatures occasionally appear in his works while explaining religious matters. Among his works concerning religious sciences, “Kur’ân-ı Kerîm’den Dersler ve Ogutler” (Lessons and Advices from the Holy Qur’ân) is one of his books in which he reflected his literary repertoire to the utmost degree. In our study, we have dealt with the quotations from Persian literature that he utilized while explaining the religious themes. The Persian texts of these quotations and their translations were given. In this study we stated sources of these quotations detected to a great extent.

Keywords: Umar Nasuhî Bilmen, Lessons and Advices From the Holy Qur’ân, Nasâyihi a Qur’âniyya, Persian literature, Persian poem.

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü Öğretim Üyesi
e-mail: obasaran@atauni.edu.tr

Giriş

XX. yüzyılın mümtaz din âlimlerinden olan Ömer Nasuhî Bilmen (1883-1971) Erzurum'da geçen gençlik yıllarında dinî ilimlerin yanısıra edebiyat alanında da kendisini yetiştirmiş, Türk, Fars ve Arap edebiyatlarında derin bir birikim kesbetmiş ve her üç dilde şiirler kaleme almıştır.¹ Yirmibeş yaşında İstanbul'a göç ettiğinde orada şairler arasında yer alma arzusunda olduğu hâlde İstanbul'a gittikten sonra daha çok dinî ilimler alanında yoğunlaşan Ömer Nasuhî Bilmen, edebiyata olan ilgisini kaybetmemiş, dinî ilimler ile ilgili eserlerini yazarken edebî birikimini de değerlendirmeyi ihmal etmemiştir. O, eserlerinde dinî konuları açıklarken yeri geldikçe anlatımlarını desteklemek ya da onlara bir zenginlik katmak üzere bazen kendisine ait şiirlere yer vermiş, bazen de Arap, Fars ve Türk edebiyatlarının tanınmış edip ve şairlerinden çeşitli alıntılar yapmıştır.² Ömer Nasuhî Bilmen'in dinî ilimler ile ilgili eserleri içerisinde ihtiva ettiği edebî unsurların yoğunluğu bakımından en çok dikkat çekenlerden biri *Kur'an-ı Kerim'den Dersler ve Öğütler (Nasâyihi-i Kur'âniyye)*dir. Bu eserde dinî konular açıklanırken Türkçe, Farsça ve Arapça birçok edebî unsura yer verilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'den Dersler ve Öğütler (Nasâyihi-i Kur'âniyye)

Kur'an-ı Kerim'den Dersler ve Öğütler Ömer Nasuhî Bilmen'in İstanbul'da Fatih, Beyazıt, Süleymaniye ve Ayasofya camilerinde vermiş olduğu vaazlardan müteşekkil bir eserdir. Bazı bölümleri önce makale olarak yayımlanmış³, sonra vâizler için vaaz örnekleri mahiyetinde hazırlanan otuz vaazı ihtiva eden bir kitap olarak *Nasâyihi-i Kur'âniyye* adıyla basılmıştır⁴. Daha sonra çeşitli ilâveler yapılarak önce üç kitap hâlinde 1947, 1949 ve 1950 yıllarında, sonra da bu kitaplar birleştirilerek tek kitap hâlinde *Kur'an-ı Kerim'den Dersler ve Öğütler* adıyla değişik tarihlerde neşredilmiştir⁵. Eser ayrıca Reyhan Sarıkaya tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır⁶.

- 1 Ömer Nasuhî Bilmen'in hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Bilmen, Ömer Nasuhî, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1974, II, 797-798; Revnakoğlu, Cemâleddin Server, "Erzurum'un Büyük Kıymetlerinden: Yeni Diyânet Reisimiz", *Tarih Yolunda Erzurum*, yıl: 2, sayı: 7-8 (Ocak 1961), s. 8-9, 27; Bilmen, Ahmet Selim, *Ömer Nasuhî Bilmen Hayatı-Eserleri-Anılar*, İstanbul 1975, s. 13-96; Vakkasoğlu, Vehbi, *Osmanlıdan Cumhuriyete İslâm Âlimleri*, İstanbul 1987, s. 79-110; Yavuz, Hulûsi, *Siyaset ve Kültür Tarihi Açısından Osmanlı Devleti ve İslâm*, İstanbul 1991, s. 207-218; Yaran, Rahmi, "Bilmen, Ömer Nasuhî", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 162-163.
- 2 Ömer Nasuhî Bilmen'in eserlerindeki şiirler ile ilgili bazı çalışmalar yapılmıştır. Bkz. Elmalı, Hüseyin, "Şiirleriyle Ömer Nasuhî Bilmen", *Diyânet İlmî Dergi*, c. XXXIV, sayı: 2 (Nisan-Haziran 1998), s. 73-98; Kemikli, Bilal, "Ömer Nasuhî Bilmen'in Beyânü'l-Hak'taki Şiirleri", *Dini Araştırmalar*, c. II, sayı: 4 (Mayıs-Ağustos 1999), s. 47-58; Başaran, Orhan, "Ömer Nasuhî Bilmen'in *Hikmet Gonceleri* Adlı Eserinde Fars Edebiyatından Yapılan Alıntılar ve Kaynakları", *İLTED (İlahiyât Tetkikleri Dergisi)*, sayı: 44 (Erzurum 2015/2), s. 115-146; Keleş, Reyhan, "Ömer Nasuhî Bilmen'in Kur'an-ı Kerim'den Dersler ve Öğütler Adlı Eserinde Geçen Türkçe Şiirler ve Kaynakları", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 20, Sayı: 65 (Kış 2016), s. 451-468.
- 3 Ömer Nasuhî, "Vaaz ve Vâizler", *Sebilürreşâd*, XXIII/589 (15 Receb 1342), s. 265-267; a.m.f., "Nasâyihi-i Kur'âniyye", *Sebilürreşâd*, XXIII/596 (6 Ramazan 1342), s. 371-376.
- 4 Ömer Nasuhî, *Nasâyihi-i Kur'âniyye*, Ahmed Kâmil ve Şeriki Matbaası, İstanbul 1347/1928.
- 5 Bilmen, Ömer Nasuhî, *Kur'an-ı Kerim'den Dersler ve Öğütler*, Burhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul 1947-1950; a.m.f., *Kur'an-ı Kerim'den Dersler ve Öğütler*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1964.
- 6 Bilmen, Ömer Nasuhî, *Kuran Nasihatleri* (sad. Reyhan Sarıkaya), Timaş Yayınları, İstanbul 2007.

Kur'ân-ı Kerim'den Dersler ve Öğütler'de Fars Edebiyatından Yapılan Alıntılar

Fars edebiyatından yapılan alıntılar ve ihtiva ettiği Farşça unsurlar bakımından *Kur'ân-ı Kerim'den Dersler ve Öğütler* üzerinde tarafımızca yapılan incelemede, alıntıların çoğunun Farşça metin ve tercümelerinin birlikte verildiği, bir kısmının da tercümelerinin verilip Farşça metinlerinin verilmemesi, uzun hikâye alıntılarının ise mealen özetlenerek verilip bir-iki beytinin Farşça metnine de yer verildiği; Farşça metinlerin yapılan çevirilerinin bazen özet çeviri, bazen de şerh mahiyetinde olduğu; Farşça şiirlerin yazımında birtakım baskı ve dizgi hatalarının bulunduğu; alıntılarının bir kısmının kaynağının yazar ya da eser adı zikredilerek belirtildiği, bir kısmının kaynağının ise hiçbir şekilde verilmemesi görülmüştür. Eserin sadeleştirme suretiyle yapılan son neşri incelendiğinde ise asıl eserdeki Farşça metinlerde olan hataların düzeltilmesi bir yana onlara yeni hataların eklendiği ve alıntılarının kaynağı konusunda da herhangi bir katkı sağlanmadığı müşahade edilmiştir. Bunun üzerine adı geçen eserde Fars edebiyatından yapılan alıntılar ile ilgili bir çalışmaya ihtiyaç bulunduğu kanaatine varılarak bu çalışma yapılmıştır.

Çalışmada *Kur'ân-ı Kerim'den Dersler ve Öğütler'de* Fars edebiyatından yapıldığı tespit edilen alıntılar önce Fars alfabetiyle yazılmış, ardından da transkribe edilerek verilmiştir. Bu alıntılarının metinlerinde gerekli düzeltmeler yapılmış, nüsha farkı olarak değerlendirilebilecek olan yerlerde Ömer Nasuhî Bilmen'in verdiği metin esas alınmış ve kaynak eserlerin matbu metinlerindeki farklar ise dipnotlarda belirtilmiştir. Çalışmada ayrıca Farşça alıntılarının tarafımızca yapılan çevirilerine yer verilmiş⁷ ve tarama ve araştırmalarımız sonucunda⁸ bunların tespit edilebilen kaynakları dipnotlarda gösterilmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'den Dersler ve Öğütler'deki alıntılar ait oldukları edip ve eserlere göre tasnif edilerek aşağıda verilmiştir:

I. Sa'dî-i Şîrâzî'den Yapılan Alıntılar

Ömer Nasuhî Bilmen'in Fars edebiyatı alanında eserlerinden en çok yararlandığı zat Sa'dî-i Şîrâzî'dir (ö. 691/1292). Onu *Bûstân'dan*, sekizi de *Gülüstân'dan* olmak üzere Sa'dî-i Şîrâzî'den toplam on sekiz alıntı yapılmıştır. Bu alıntılarının yedisinde müellif adı, birinde eser adı zikredilerek kaynak belirtilmiş, onunda ise hiçbir şekilde kaynak verilmemiştir.

7 Farşça alıntılar Ömer Nasuhî Bilmen tarafından Türkçeye çevrilmiş olmakla birlikte yapılan çeviriler bazen özet çeviri, bazen de şerh mahiyetinde olduğundan, hem çevirilerdeki eksikleri gidermek hem de dil ve üslupta birlik ve bütünlük sağlamak açısından bu alıntılar yeniden ele alınarak Türkçeye çevrilmiştir.

8 Alıntılarının kaynaklarının tespiti çalışmasında Mihr Erkâm-ı Râyâne tarafından neşredilen Dorc 4 (Tahran 1390) adlı dijital kaynaktan önemli ölçüde yararlanılmıştır.

I.a. *Bûstân*'dan Yapılan Alıntılar

Kur'an-ı Kerim'den Dersler ve Öğütler'de *Bûstân*'dan yapılan alıntılar şunlardır:

1. Birinci Ders'te kaynak belirtilmeden verilen aşağıdaki beyit⁹ *Bûstân*'da yer almaktadır:

ندارند تن پـروران آگهی	که پرمعهده باشد ز حکمت تهی ^{۱۰}
Ki pur-mi'de bāşed zi hikmet tehī	Nedārend ten-perverān āgehī

Bedenlerine düşkün olanlarda irfan olmaz. Zira midesi dolu olanlar hikmetten nasipsiz olur.

2. İkinci Ders'te kaynak zikredilmeden verilen aşağıdaki beyitler¹¹ *Bûstân*'da yer almaktadır:

سکندر که بر عالمی حکم داشت	در آن دم که می رفت عالم گذاشت
میسر نبودهش کز او عالمی	ستائند و مهلت دهندش دمی ^{۱۲}
Der ān dem ki mī ref t 'ālem guzāšt	Sikender ki ber 'ālemī hukm dāšt
Sitānend u muhlet dehendeš demī	Muyesser nebūdeš k'ez ū 'ālemī

*Koca bir dünyaya hükmeden İskender, ölüp gittiği an dünyayı bıraktı.
Ondan dünyanın alımp kendisine bir nefeslik mühlet verilmesi mümkün olmadı.*

3. Dördüncü Ders'te Sa'dî'ye nispet edilerek verilen aşağıdaki beyitler¹³ *Bûstân*'ın farklı bölümlerinden seçilerek alınmıştır:

گرت نهی منکر بر آید ز دست	نشاید چو بی دست و پایان نشست
بگو آنچه دانی سخن سودمند	وگر هیچ کس را نیاید پسند
چو دست و زبان را نماند مجال	به همت نمایند مردی رجال ^{۱۴}
Neşāyed çu bī-dest u pāyān nişest	Geret nehy-i munker ber-āyed zi dest
Veger hiç kes rā neyāyed pesend	Begū ānçi dānī suhen sūdmen d
Be himmet numāyend merdī ricāl	Çu dest u zebān rā nemāned mecal

9 Bilmen, *Kur'an-ı Kerimden Dersler ve Öğütler*, s. 20. Bilmen bu beyte *Hikmet Gonceleri*'nde de yer vermiştir (bkz. *Hikmet Gonceleri 500 Hadisi Şerif Tercümesi ve İzahı*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1963, s. 266; *Beşyüz Hadis-i Şerif Hikmet Goncaları* (sad. Bilal Aksoy), Semerkand, İstanbul 2013, s. 393). Ayrıca bkz. Başaran, s. 126-127.

10 Sa'dî-i Şirâzî, Muslih b. Abdillâh, *Külliyât-ı Sa'dî* (nşr. Nizâmüddîn Nûrî Kûtnâî), İntişârât-ı Kitâb-ı Âbân, Tahran 1386 hş., s. 255.

11 Bilmen, *Nasâyihi-i Kur'aniyye*, s. 23-24; a.mlf., *Kur'an-ı Kerimden Dersler ve Öğütler*, s. 26-27.

12 Sa'dî-i Şirâzî, s. 296.

13 Bilmen, *Kur'an-ı Kerimden Dersler ve Öğütler*, s. 44. Bilmen *Hikmet Gonceleri*'nde de bu seçme beyitlere yer vermiştir (bkz. *Hikmet Gonceleri 500 Hadisi Şerif Tercümesi ve İzahı*, s. 58-59; *Beşyüz Hadis-i Şerif Hikmet Goncaları*, s. 90-91). Ayrıca bkz. Başaran, s. 118.

14 Sa'dî-i Şirâzî, s. 231, 271, 232.

Bir münkeri menetme imkânı varken, elsiz ayaksızlar gibi oturmak uygun olmaz.

Faydalı olacağını bildiğin bir söz varsa, kimsenin hoşuna gitmeyecek olsa da, söyle.

Elde ve dilde mecal kalmadığında, büyükler gönül himmetleriyle yiğitlik gösterirler.

4. Dördüncü Ders'te Sa'dî'ye ait olduğu belirtilerek yer verilen aşağıdaki beyitler¹⁵ *Bûstân*'daki bir hikâyeden alınmıştır:

که با حق نکو بود با خلق بد	نخورد از عبادت بر آن بی‌خرد
ز سعدی همین یک سخن یاد دار	سخن ماند از عاقلان یادگار
بسوی بهتر از عابدِ خودنما ¹⁶	گنهکارِ اندیشناک از خدا
Neḥord ez 'ibâdet ber ân bî-ḥired	Ki bā Ḥaḡ nikū bûd bā ḥaḡk bed
Suḥen mâned ez 'âkilân yâdgâr	Zi Sa'dî hemîn yek suḥen yâd dâr
Gunehkâr-i endîšnâk ez Ḥudâ	Besî bihter ez 'âbid-i ḥod-numâ

Hakk'a karşı iyi olup halka karşı kötü olan o akılsız, ibadetinden bir fayda görmedi.

Akıllı zatların sözleri yadigâr olarak kalır. Sen de Sa'dî'nin şu sözünü hatırında tut.

Allah'tan korkan bir günahkâr, riyakâr bir âbiden çok daha iyidir.

5. Altıncı Ders'te Sa'dî'ye ait olduğu belirtilerek verilen aşağıdaki beyitler¹⁷ *Bûstân*'da yer alan iki farklı hikâyeden seçilerek alınmıştır:

به لهو و لعب زندگانی گذشت	دریغا که فصلِ جوانی گذشت
که بگذشت بر ما چو برقِ یمان	دریغا چنان روحِ پرور زمان
ز حق دور ماندیم و غافل شدیم ¹⁸	دریغا که مشغولِ باطل شدیم
بخواهد گذشت این دمی چند نیز ¹⁹	دریغا که بگذشت عمرِ عزیز

15 Bilmen, *Kur'an-ı Kerimden Dersler ve Öğütler*, s. 47. Ayrıca bkz. Bilmen, *Hikmet Gonceleri 500 Hadisi Şerif Tercümesi ve İzahı*, s. 251-252; a.m.f., *Beşyüz Hadis-i Şerif Hikmet Goncaları*, s. 371-372; Başaran, s. 125.

16 Sa'dî-i Şîrâzî, s. 229.

17 Bilmen, *Kur'an-ı Kerimden Dersler ve Öğütler*, s. 62-63. Ömer Nasuhî Bilmen bu seçme beyitlere *Hikmet Gonceleri* adlı eserinde de aynı şekilde yer vermiştir (bkz. *Hikmet Gonceleri 500 Hadisi Şerif Tercümesi ve İzahı*, s. 152; *Beşyüz Hadis-i Şerif Hikmet Goncaları*, s. 231). Ayrıca bkz. Başaran, s. 123.

18 Krş. Sa'dî-i Şîrâzî, s. 292: بلهو و لعب زندگانی برفت دریغا که فصل جوانی برفت

19 Sa'dî-i Şîrâzî, s. 293.

Dirîgâ ki faşl-i cuvânî guzeşt
Dirîgâ çunân rûh-perver zemân
Dirîgâ ki meşgûl-i bâtl şodîm
Dirîgâ ki bugzeşt ‘umr-i ‘azîz

Be lehv u la‘ib zindegânî guzeşt
Ki bugzeşt ber mâ çu berç-i yemân
Zi Hâk dūr mândîm u gâfil şodîm
Beh‘âhed guzeşt in dem-i çend nîz

Yazık! Gençlik çağı geçip gitti. Hayat oyun ve eğlence ile geçip gitti.

Yazık! Öyle cana can katan bir zaman, üzerimizden Yemen şimşegi gibi geçip gitti.

Yazıklar olsun bize! Boş ve batıl işlerle meşgul olduk, Hak’tan uzak kalıp gafil olduk.

Yazık! Kıymetli ömür geçip gitti. Kalan şu sayılı günler de geçip gidecektir.

6. On Beşinci Ders’te kaynağının *Bûstân* olduğu belirtilerek bir hikâyenin ilk beyitleri tercüme yoluyla aktarıldıktan sonra dört beytinin Farsça metin ve çevirisi verilmiştir²⁰. Söz konusu hikâyenin alıntı yapılan beyitleri şunlardır:

پدر سر به فکرت فرو برده بود
مروت نباشد که بگذارمش
نگر تازن او را چه مردانه گفت
هم آن کس که دندان دهد نان دهد
که روزی رساند تو چندین مسوز
نویسنده عمر و روزی است هم
بدارد فکیف آنکه عبد آفرید²¹

یکى طفل دندان بر آورده بود
که من نان و برگ از کجا آرمش
چو بیچاره گفت این سخن نزد جفت
مخور هول ابلیس تا جان دهد
تواناست آخر خداوند روز
نگارنده کودک اندر شکم
خداوند گاری که عبدی خرید

Yekî tıfl dendân ber-âvurde bûd
Ki men nân u berg ez kucâ âremeş
Çu bîçâre goft in suhen nezd-i cuft
Meħor hevl-i iblîs tâ cân dehed
Tevânâst âħir Ĥudâvend-i rûz
Nigârende-i küdek ender şikem
Ĥudâvendgârî ki ‘abdî Ĥerîd

Peder ser be fikret furû burde bûd
Muruvvet nebâşed ki bugzâremeş
Niger tâ zen û râ çi merdane goft
Hem ân kes ki dendân dehed nân dehed
Ki rûzî resâned tu çendîn mesûz
Nivîsende-i ‘umr u rûzîst hem
Bedâred fekeyf ânki ‘abd âferîd

Bir bebek dış çıkarmış, babası düşüncelere dalmıştı:

Ekmeğini, azığımı nereden getireceğim? Kendi hâline terketmek de insanlığa sığmaz.

Zavallı adam eşinin yanında bu sözleri söyleyince, kadın ona ne erkekçe cevap vermiş, bir bak:

20 Bilmen, *Nasâyih-i Kur’âniyye*, s. 131-132; a.mlf., *Kur’an-ı Kerimden Dersler ve Öğütler*, s. 138.

21 Sa’dî-i Şîrâzî, s. 258.

Şeytanın vesvesesine kapılıp çocuk ölecek diye korkma. Dişi veren ekmeği de verir.

Zamanın sahibi olan zat nihayetinde rızkı yetiştirmeye kâdirdir, sen bu kadar üzülme.

Ana karnında çocuğu yaratan, onun ömrünü ve rızkını da yazmıştır.

Köle satın alan bir efendi bile kölesine bakarken, kulu yaratanı sen düşün artık!

7. Yirmi Dördüncü Ders'te Sa'dî'ye nispet edilerek tercüme yoluyla aktarılan bir hikâyeden iki beytin Farsça metni de verilmiştir²². *Bûstân*'da yer alan bu hikâyenin alıntı yapılan beyitleri şunlardır:

فرو بست پایِ دویدن به قید
زمامِ شتر بر سرم زد که خیز
که بر می‌نخیزی به بانگِ جرس
ولیکن بیابان به پیش اندر است
نخیزی دگر کی رسی در سبیل
نبینند از رفتگان جز اثر
پس از مرگ بیدار بودن چه سود²³

شبی خوابم اندر بیابانِ فید
شتربانی آمد به هول و ستیز
مگر دل نهادی به مردن ز پس
مرا هم چو تو خوابِ خوش در سر است
تو کز خوابِ نوشین به بانگِ رحیل
به ره خفتگان تا بر آرند سر
سبق برد رهرو که بر خاست زود

Şebî h^ıâbem ender biyâbân-i Feyd
Şuturbânî âmed be hevl u sitîz
Meger dil nihâdî be murden zi pes
Merâ hem çu tu h^ıâb-i huş der serest
Tu k'ez h^ıâb-i nûşin be bāng-i raḥîl
Be reh huftegān tā ber-ārend ser
Sebaḡ burd reh-rov ki ber-hāst zūd

Furū best pây-i devîden be ḳayd
Zimâm-i şutur ber serem zed ki ḥîz
Ki ber mî neḥîzî be bāng-i ceres
Velîken biyâbân be pîş enderest
Neḥîzî diger key resî der sebîl
Nebînend ez reftegān cuz eser
Pes ez merg bîdâr būden çî sūd

Feyd çölünde bir gece uykusuzluk üzerime çökmüş, yürüyemez olmuşum.

Devecinin biri öfke ve hiddetle gelip devenin yularını kafama vurdu ve dedi ki: "Kalk!

Çan sesiyle bile kalkmıyorsun; arkada kalıp ölmek mi istiyorsun yoksa?

Senin gibi benim de tatlı bir uykuya ihtiyacım var; ama önümüzde kat edilecek çöl var.

Kalkış çanı çaldığı hâlde tatlı uykudan kalkmazsan yolda kervana nasıl yetişirsin?"

22 Bilmen, *Kur'an-ı Kerîmden Dersler ve Öğütler*, s. 203-204. Bilmen *Hikmet Gonceleri* adlı eserinde de bu hikâyeyi aynı şekilde zikretmiştir (bkz. *Hikmet Gonceleri 500 Hadisi Şerif Tercümesi ve İzhâh*, s. 102; *Beşyüz Hadis-i Şerif Hikmet Goncaları*, s. 155). Ayrıca bkz. Başaran, s. 118-120.

23 Krş. Sa'dî-i Şîrâzî, s. 292-293: *پس از نقل بیدار بودن چه سود / رفتگان را اثر / نبینند*

Yolda uyuyakalanlar uyandıklarında, gitmiş olanların izinden başka bir şey görmezler.

Erken kalkan yolcu diğerlerini geride bırakır. Ölümden sonra uyanmanın ne faydası var?

8. Yirmi Dördüncü Ders'te kaynağı belirtilmeden alıntı yapılan aşağıdaki beyit²⁴ *Bûstân*'ın bazı nüshalarında bulunmaktadır:

ترا بنده از من به افتد هزار مرا چون تو نبود خداوندگار²⁵
Turā bende ez men bih ufted hezār Merā çun tu nebved ĥudāvendgār
Sana benden daha iyi binlerce kul bulunur, ama bana senin gibi bir rab bulunmaz.

9. Yirmi Altıncı Ders'te Sa'dî'ye nisbet edilerek tercüme yoluyla bir hikâye aktarılmış ve bu hikâyeden bir beytin Farsça metnine de yer verilmiştir²⁶. *Bûstân*'da yer alan bu hikâyeden alıntı yapılan beyitler şunlardır:

فرو ماند در لطف و صنعِ خدای	یکی روبهی دید بی دست و پای
بدین دست و پای از کجا می خورد	که چون زندگانی به سر می برد
که شیری در آمد شغالی به چنگ	در این بود درویش شوریده رنگ
بماند آنچه روباه از آن سیر خورد	شغالِ نگون بخت را شیر خورد
شد و تکیه بر آفریننده کرد	یقینِ مرد را دیده بیننده کرد
که روزی نخوردند پیلان به زور	کز این پس به کنجی نشینم چو مور
ز دیوارِ محرابش آمد به گوش	چو صبرش نماند از ضعیفی و هوش
مینداز خود را چو روباهِ شل	برو شیرِ درنده باش ای دغل
چه باشی چو روبه به وا مانده سیر ²⁷	چنان سعی کن کز تو ماند چو شیر

Yekî rûbehî dîd bî-dest u pây
Ki çun zindegânî be-ser mî bered
Der in bûd dervîş-i şûrîde-reng
Şegâl-i nigün-baĥt rā şîr ĥord
Yaĥîn merd rā dîde bînende kerd
K'ez in pes be kuncî nişînem çu mûr
Çu şabreş nemând ez za'îfî vu ĥuş

Furû mând der luĥ u şun'-i Ĥudây
Bedîn dest u pây ez kücâ mî ĥored
Ki şîrî der-âmed şegâlî be çeng
Bemând ânçi rûbâh ez ân sîr ĥord
Şod u tekye ber âferînende kerd
Ki rûzî neĥordend pîlân be zûr
Zi dîvâr-i miĥrâbeş âmed be gûş

24 Bilmen, *Kur'an-ı Kerimden Dersler ve Öğütler*, s. 204. Ayrıca bkz. Bilmen, *Hikmet Gonceleri 500 Hadisi Şerif Tercümesi ve İzahı*, s. 93; a.mlf., *Beşyüz Hadis-i Şerif Hikmet Goncaları*, s. 141; Başaran, s. 118.

25 Sa'dî-i Şîrâzî, s. 217, 8. dipnot.

26 Bilmen, *Nasâyiĥ-i Kur'âniyye*, s. 211; a.mlf., *Kur'an-ı Kerimden Dersler ve Öğütler*, s. 218.

27 Krş. Sa'dî-i Şîrâzî, s. 200: مینداز خود را چو روباهِ شل

Berov şîr-i derrende bâş ey deġel

Çunân sa'y kon k'ez tu mâned çu şîr

Birisi elsiz ayaksız bir tilki gördü. Allah'ın yaratması ve lütfu hakkında düşüncelere daldı.

Hayatımı nasıl sürdürüyor, el ve ayakları böyleyken nasıl yiyip içebiliyor diye düşündü.

Şaşkın derviş bu düşünceler içindeyken pençesinde bir çakalla bir aslan çıkageldi.

Aslan talihsiz çakalı yedi, geride birşeyler kaldı, tilki de ondan doyasıya yedi.

Gözüyle gördüğü bu durum adamın gözünü açtı. Adam kalktı gitti ve artık işini yaratıcıya bıraktı.

Kendi kendine "Bundan sonra karınca gibi bir köşede oturacağım; çünkü filler bile zorbalıkla rızık yiyemiyorlar" dedi.

Zayıflıktan sabrı kalmadı, aklı gitti. Mihrabın duvarından kulağına bir ses geldi:

Hey miskin herif! Git de yırtıcı aslan ol. Kendini sakat tilki gibi görme.

Öyle çalış ki, aslan gibi senden de bir şeyler kalsın. Ne tilki gibi artikla doymaya bakıyorsun.

10. Yirmi Sekizinci Ders'te kaynağı belirtilmeden meâlen aktarılan ve birinin Farşça metni de verilmiş bulunan aşağıdaki beyitler²⁸ *Bûstân*'da yer almaktadır:

به فریاد و زاری فغان داشتی

لب از ذکر چون مرده بر هم مخفت

تو باری دمی چند فرصت شمار²⁹

Eger murde miskîn zebân dâştî

Ki ey zinde çun hest imkân-i goft

Çu mâ râ be ġaflet beşod rûzgâr

اگر مرده مسکین زبان داشتی

که ای زنده چون هست امکان گفت

چو ما را به غفلت بشد روزگار

Be feryâd u zârî fiġân dâştî

Leb ez zîkr çun murde ber hem meħuft

Tu bârî demî çend furşat şumâr

Eğer zavallı ölünün dili olsaydı yana yakıla şöyle haykırırdı:

Ey diri insan! Dilin dönüyorken ölüler gibi dudaklarımı yumuş zikirden geri kalma.

Bizim zamanımız gafletle geçti; bari sen şu birkaç nefeslik zamanını fırsat olarak değerlendir.

28 Bilmen, *Nasâyihi-i Kur'âniyye*, s. 224; a.mlf., *Kur'an-ı Kerimden Dersler ve Öğütler*, s. 239.

29 Sa'dî-i Şîrâzî, s. 290.

I.b. *Gülistân*'dan Yapılan Alıntılar

Kur'ân-ı Kerîm'den *Dersler ve Öğütler*'de *Gülistân*'dan yapılan alıntılar şunlardır:

1. Birinci Ders'te kaynağı zikredilmeden verilen aşağıdaki beyit³⁰ *Gülistân*'da yer almaktadır:

تا در او نور معرفت بینی ³¹	اندرون از طعام خالی دار
Enderün ez ta'âm ħālī dār	Tā der ū nūr-i ma'rifet bīnī

İçini, yemekten boş tut ki onda marifet nurunu görebilesin.

2. Sekizinci Ders'te kaynağı verilmeden nakledilen aşağıdaki beyitler³² *Gülistân*'da yer almaktadır:

چو دگر مرغ بیند اندر بند	نرود مرغ سوی دانه فراز
تا نگیرند دیگران ز تو پند ³³	پند گیر از مصائب دیگران
Nereved murğ sūy-i dāne ferāz	Çu diğer murğ bīned ender bend
Pend gīr ez meşāib-i diğerān	Tā negīrend dīgerān zi tu pend

Bir kuş, başka bir kuşun tuzağa düşmüş bulunduğunu görünce taneye doğru gitmez artık.

Başkalarının başına gelen felâketlerden sen ibret al ki başkaları senden ibret almasın.

3. Onuncu Ders'te Sa'dî'den mealen bir hikâye nakledilmiş ve bir beytin Farsça metni de verilmiştir³⁴. *Gülistân*'da mensur ve manzum olarak yer alan bu hikâye şöyledir:

Yad دارم که شبی در کاروانی همه شب رفته بودم و سحر در کنار بیشه‌ای خفته. شوریده‌ای که در آن سفر همراه ما بود نعره‌ای برآورد و راه بیابان گرفت و یک نفس آرام نیافت. چون روز شد گفتمش آن چه حالت بود؟ گفت: بلبلان را دیدم که به نالش در آمده بودند از درخت و کبکان از کوه و غوکان در آب و بهایم از بیشه. اندیشه کردم که مروّت نباشد همه در تسبیح و من به غفلت خفته.

30 Bilmen, *Nasâyah-i Kur'âniyye*, s. 16; a.mlf., *Kur'ân-ı Kerîm*den *Dersler ve Öğütler*, s. 18.

31 Sa'dî-i Şîrâzî, s. 56.

32 Bilmen, *Nasâyah-i Kur'âniyye*, s. 73; a.mlf., *Kur'ân-ı Kerîm*den *Dersler ve Öğütler*, s. 79. Ayrıca bkz. Bilmen, "Nasâyah-i Kur'âniyye", s. 375.

33 Krş. Sa'dî-i Şîrâzî, s. 136: تا نگیرند دیگران به تو پند

34 Bilmen, *Nasâyah-i Kur'âniyye*, s. 87-88; a.mlf., *Kur'ân-ı Kerîm*den *Dersler ve Öğütler*, s. 93-94.

عقل و صبرم ببرد و طاقت و هوش
مگر آوازِ من رسید به گوش
بانگِ مرغی چنین کند مدهوش
مرغ تسبیحِ خوان و من خاموش^{۳۵}

دوش مرغی به صبح می‌نالید
یکی از دوستانِ مخلص را
گفت باور نداشتم که ترا
گفتم این شرطِ آدمیت نیست

Yād dārem ki şebī der kārṽānī heme şeb refte bûdem ve seher der kenār-i bîşeī huftē. Şūrīdeī ki der ān sefer hem-rāh-i mā bûd na'reī ber-āvurd ve rāh-i biyābān girift ve yek nefes ārām neyāft. Çün rûz şod goftemeş ān çi hālet bûd? Goft: Bulbulān rā dīdem ki be nālīş der-āmede bûdend ez direht u kebkān ez kūh u gūkān der āb u behāyim ez bīşe. Endīşe kerdem ki muruvvet nebāşed heme der tesbīh u men be gāflet huftē.

Düş murgī be şubh mī nālīd
Yekī ez dūstān-i muhlīş rā
Goft bāver nedāştem ki turā
Goftem in şart-i ademiyet nīst

‘Aql u şabrem beburd u tākāt u hūş
Meger āvāz-i men resīd be gūş
Bāng-i murgī çunīn koned medhūş
Murg tesbīh-ı Yān u men hāmūş

Hatırlıyorum da bir gece bir kervanda gece boyunca yol yürümüş ve seher vaktinde bir orman kenarında uyumuştum. O yolculukta yol arkadaşımız olan âşık bir zat bir çığlık atıp çölün yolunu tuttu. Bir an bile sakinleşmedi. Gündüz olunca ona “O ne hâldi?” diye sordum. Dedi ki: Baktım ki bülbüller ağaçlarda, keklikler dağlarda, kurbağalar suda, diğer hayvanlar da ormanda zikir hâlindedeler. Düşündüm, baktım ki hepsi Allah’ı tesbih etmekteyken benim gaflet içinde uyumam insanlığa sığmaz.

Dün gece bir kuş sabaha doğru inliyordu. Aklımı aldı götürdü, ne sabır bıraktı bende ne karar.

Meğer -o sırada bir çığlık atmışım da- sesim samimi dostlarımdan birinin kulağına gitmiş.

Dedi ki: Bir kuş sesi mi seni böyle kendinden geçirdi? İnanmadım buna.

Dedim ki: Kuş Allah’ı tesbih ederken benim sessiz kalmam insanlığa sığmazdı.

4. Onuncu Ders’te Sa’dî’ye ait olduğu belirtilen bir şiirin Farsça metnine yer verilmeden manzum çevirisi verilmiştir³⁶. *Gülîstân*’da yer alan bu şiirin Farsça metni şöyledir:

35 Sa’dî-i Şirâzî, s. 57-58. Yukarıdaki şiir Sa’dî-i Şirâzî’nin *Mevâ’ız*’ında da geçmektedir (bkz. Sa’dî-i Şirâzî, s. 721).

36 Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîmden Dersler ve Öğütler*, s. 98-99. Ömer Nasuhî Bilmen *Hikmet Gonceleri* adlı eserinde bu şiirin Farsça metnini vermiş, manzum çeviriye ise yer vermemiştir (bkz. *Hikmet Gonceleri 500 Hadisi Şerif Tercümesi ve İzahı*, s. 287-288; *Besyüz Hadis-i Şerif Hikmet Goncaları*, s. 426). Ayrıca bkz. Başaran, s. 128-129.

که در آفرینش ز یک گوهرند
دگر عضوها را نماند قرار
نشاید که نامت نهند آدمی^{۳۷}

Benî Âdem a'zâ-yi yek-dîgerend
Çu 'uzvî be derd âvered rûzgâr
Tu k'ez miñnet-i dîgerân bî-gamî

Ömer Nasuhî Bilmen'in verdiği manzum çeviri:

*Malûmdur ki birbirinin uzvudur beşer
Zîrâ ki bir güherden olur hepsi cilveger
Bir uzvu sızlatınca şeâmetli rûzgâr
Kalmaz değil mi, başkaca a'zâ için karâr
Sızlatmıyorsa kalbini bir dertlinin sesi,
Lâyık olur mu nâmına âdem denilmesi³⁸*

بنی آدم اعضای یکدیگرند
چو عضوی به درد آورد روزگار
تو کز محنت دیگران بی غمی

Ki der âferîniş zi yek govherend
Diger 'uzvhâ râ nemâned qarâr
Neşâyed ki nâmet dehend âdemî

5. On Birinci Ders'te kaynağı verilmeden alıntı yapılan aşağıdaki kıta³⁹ *Gülistân*'da yer almaktadır:

ابر و باد و مه و خورشید و فلک در کارند
همه از بهر تو سرگشته و فرمان بردار
تا تو نانی به کف آری و به غفلت نخوری
شرط انصاف نباشد که تو فرمان نبری^{۴۰}

Ebr u bād u meh u hūşîd u felek der kârend
Heme ez behr-i tu ser-geşte vü ferman-burdâr
Tâ tu nânî be kef ârî vü be gaflet nehorî
Şarḥ-i inşâf nebâşed ki tu fermân neberî

Bulut, rûzgâr, ay, güneş, felek... Bütün bunlar sen bir ekmek elde edesin de gafletle yemeyesin diye bir faaliyet içindedirler.

Hepsi senin için divaneye dönmüş vaziyette ve Allah'ın emrine itaatkâr iken senin Allah'ın emrine itaat etmemen insafa sığmaz.

6. On Üçüncü Ders'te kaynağı verilmeden nakledilen aşağıdaki beyitler⁴¹ *Gülistân*'da yer almaktadır:

دل دشمنان را نکردند تنگ
که با دوستانت خلاف است و جنگ^{۴۲}

شـنـیدم که مردانِ راهِ خدا
ترا کی میسر شود این مقام

37 Sa'dî-i Şîrâzî, s. 31.

38 Aruz vezniyle yapılan bu manzum çevirinin kime ait olduğu anlaşılammıştır.

39 Bilmen, *Nasâyih-i Kur'âniyye*, s. 95; a.mlf., *Kur'an-ı Kerîmden Dersler ve Ögütler*, s. 102.

40 Sa'dî-i Şîrâzî, s. 17-18.

41 Bilmen, *Nasâyih-i Kur'âniyye*, s. 112; a.mlf., *Kur'an-ı Kerîmden Dersler ve Ögütler*, s. 118-119. Bilmen başka eserlerinde de bu şiiri zikretmiştir (bkz. "Nasâyih-i Kur'âniyye", s. 374; *Hikmet Gonceleri 500 Hadisi Şerif Tercümesi ve İzahı*, s. 219; *Beşyüz Hadis-i Şerif Hikmet Goncaları*, s. 324). Ayrıca bkz. Başaran, s. 127.

42 Sa'dî-i Şîrâzî, s. 49.

Şenidem ki merdân-i rāh-i Hudā Dil-i duşmenān rā nekerdend teng
Turā key muyeler şevd in maķām Ki bā dūstānet hīlāfest u ceng
*İştittim ki Allah yolunun erleri düşmanların bile canlarını sıkmamışlar.
Sen dostlarına bile muhalif ve onlarla kavgalyken, bu makama nasıl erişebilirsin
ki?*

7. On Dokuzuncu Ders'in "Nasâyih-i Kur'âniyye" adıyla makale olarak yayımlanmış olan ilk hâlinde kaynak belirtilmeden alıntı yapılan aşağıdaki beyitler⁴³ *Gülistân*'da yer almaktadır:

بندہ ہمان بہ کہ ز تقصیرِ خویش عذر بہ در گاہِ خدای آورد
ور نہ سزاوارِ خداوندیش کس نتواند کہ بہ جای آورد⁴⁴
Bende hemān bih ki zi taķşir-i h^viş 'Uzr be dergāh-i Hudāy āvered
V'er ne sezāvār-i hūdāvendiyēş Kes netevāned ki be cāy āvered
*Kul için en iyisi odur ki kusurlarından dolayı Allah'ın dergâhında özür beyan et-
sin.*

Yoksa O'nun ulûhiyyetine lâyük olan kulluğu kimse yerine getiremez.

8. Yirminci Ders'te Sa'dî'ye ait olduğu belirtilerek alıntı yapılan aşağıdaki beyitler de⁴⁵ *Gülistân*'da yer almaktadır:

ہر دم از عمر می رود نفسی چون نگہ می کنم نماز بسی
ای کہ پنجہاہ رفت و در خوابی مگر این پنج روز دریابی⁴⁶
Her dem ez 'umr mī reved nefesī Çün nighēh mī konem nemānd besī
Ey ki pencāh reft u der h^vābī Meger in penc rüz der-yābī
*Her an ömürden bir nefes gitmekte. Bakıyorum, pek bir şey de kalmamış.
Ey elli yılı gitmişken hâlâ uykuda olan! Hiç olmazsa şu beş gününü değerlendir.*

II. Mevlânâ'dan Yapılan Alıntılar

Ömer Nasuhî Bilmen eserlerinde Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'den (ö. 672/1273) de alıntılara yer vermiştir. On biri *Mesnevî*'den ve ikisi de *Dîvân*'dan olmak üzere Mevlânâ'dan toplam on üç alıntı yapılmıştır. Mevlânâ'dan yapılan alıntılarının altısında şair adı, beşinde eser adı verilerek kaynak gösterilmiş, ikisinde ise kaynak belirtilmemiştir.

43 Bilmen, "Nasâyih-i Kur'âniyye", s. 374. Bu şiir "Nasâyih-i Kur'âniyye" başlıklı makalenin aynı ismi taşıyan kitaba On Dokuzuncu Mev'iza olarak dercedilmesi sırasında çıkarılmıştır.

44 Sa'dî-i Şîrâzî, s. 17.

45 Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîmden Dersler ve Öğütler*, s. 175.

46 Sa'dî-i Şîrâzî, s. 19.

II.a. Mesnevî'den Yapılan Alıntılar

Mesnevî'den yapılan alıntılar *Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler*'deki sırasıyla şunlardır:

1. Beşinci Ders'te Mevlânâ'ya atfedilerek alıntı yapılan aşağıdaki beyit⁴⁷ *Mesnevî*'de yer almaktadır:

چيست دنيا از خدا غافل بدن نی قماش و نقره و فرزند و زن⁴⁸
Nî kumâş u nukre vu ferzend u zen Çîst dünyâ ez Hudâ gâfil buden
*Nedir dünya? Allah'tan gafil olmaktır; yoksa kumaş, para, oğul ve kadın değıl-
dir.*

2. Dokuzuncu Ders'te kaynağı belirtilmeden verilen aşağıdaki beyit⁴⁹ *Mesnevî*'de yer almaktadır:

گر حکیمی نیست این ترتیب چیست ور حکیمی هست چون فعلش تهی است⁵⁰
V'er hâkîmî hest çün fi'leş tehîst Ger hâkîmî nîst in tertîb çîst
*Eğer hikmet sahibi biri yok ise bu düzen nedir? Eğer hikmet sahibi biri var ise o
zaman onun yaptığı nasıl boş ve anlamsız olabilir?*

3. Onuncu Ders'te *Mesnevî*'den alıntı olduğu belirtilen şu beyitlere yer verilmiştir⁵¹:

گفت آری گر توکل رهبر است این سبب هم سنت پیغمبر است
گفت پیغمبر به آواز بلند با توکل زانوی اشتر بیند⁵²
İn sebeb hem sunnet-i peygamberest Gofit ârî ger tevekkul rehberest
Bâ tevekkul zânû-yi uştur bebend Gofit peygamber be âvâz-i bulend

Dedi ki: Evet, her ne kadar tevekkül rehber ise de bu "sebepe" de Peygamber'in bir sünnetidir.

Peygamber yüksek sesle şöyle demiştir: Tevekkül etmekle beraber devenin ayağını bağla.

47 Bilmen, *Nasâyihi-i Kur'âniyye*, s. 48; a.mlf., *Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler*, s. 53. Ayrıca bkz. Bilmen, *Hikmet Gonceleri 500 Hadisi Şerif Tercümesi ve İzahı*, s. 246; a.mlf., *Beşyüz Hadis-i Şerif Hikmet Goncaları*, s. 364; Başaran, s. 136.

48 Krş. Mevlânâ, Celâleddin Muhammed, *Mesnevî-i Ma'nevî* (haz. Adnan Karaismailoğlu, Derya Örs), Akçağ Yayınları, Ankara 2007, *Mesnevî-i Ma'nevî*, I, 70 (I/984. beyit): نی قماش و نقره و میزان و زن

49 Bilmen, *Nasâyihi-i Kur'âniyye*, s. 80; a.mlf., *Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler*, s. 86. Bilmen bu beyti başka eserlerinde de zikretmiştir (bkz. "Nasâyihi-i Kur'âniyye", s. 372; *Muvazzah İlm-i Kelâm Dersleri*, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul 1339, s. 126; *Muvazzah İlm-i Kelâm*, Ergin Kitabevi Yayınları, İstanbul 1955, s. 164.

50 Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, IV, 402 (IV/2998. beyit).

51 Bilmen, *Nasâyihi-i Kur'âniyye*, s. 90; a.mlf., *Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler*, s. 95.

52 Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, I, 66 (I/913-914. beyitler).

4. On Dördüncü Ders'te Mevlânâ'ya ait olduğu belirtilerek Farsça metni verilmeden tercüme yoluyla yapılan bir alıntıya yer verilmiştir⁵³. *Mesnevî*'deki bir konudan seçilen bazı beyitlerin mealen aktarımından oluşan bu alıntı Farsça aslıyla birlikte aşağıda verilmiştir:

امر کردن سنگ و مرمر را که دید
عقل کی چنگی زند بر نقش چنگ
امر و نهی جاهلانہ چون کند
خشم چون می آیدت بر جرم دار
بر تو افتد سخت مجروحت کند
هیچ اندر کین او باشی تو وقف⁵⁴

Cumle Qur'an emr u nehyest u va 'id
'Aql key hukmî koned ber çub u seng
Hâlikî ki ahter u gerdün koned
Ger nebâşed gayr-i Hâk râ ihtiyâr
Ger zi sakf-i hâne çübî beşkened
Hiç hışmî âyedet ber çüb-i sakf

جمله قرآن امر و نهی است و وعید
عقل کی حکمی کند بر چوب و سنگ
خالقی که اختر و گردون کند
گر نباشد غیر حق را اختیار
گر ز سقف خانه چوبی بشکند
هیچ خشمی آیدت بر چوب سقف

Emr kerden seng u mermer râ ki dîd
'Aql key çengî zened ber naş-i seng
Emr u nehy-i câhilâne çün koned
Hışm çün mî âyedet ber curmdâr
Ber tu ufted saht mecrûhat koned
Hiç ender kîn-i ü bâşî tu vaşf

Kur'ân baştan sona emir, nehiy ve korkutmadır. Taşa ve mermere emredildiğini kim görmüş?

Akıl, odun ve taşa nasıl emreder? Akıl, çengin suretine el atıp nasıl çalar?

Yıldızları ve göğü yaratan yaratıcı nasıl cahilce emir ve nehiyde bulunabilir?

Eğer Hak'tan başkasının ihtiyarı yoksa o zaman suçluya neden öfkeleniyorsun?

Evin tavanından bir tahta kırılıp üzerine düşse ve seni ağır bir şekilde yaralasa,

Tavandan düşen tahtaya hiç kızar mısın? Ona kin besleyip durur musun hiç?

5. On Dördüncü Ders'te Mevlânâ'ya atfedilerek verilen aşağıdaki beyitler⁵⁵ *Mesnevî*'de yer almaktadır:

آنچه کردم بود آن حکم اله
حکم حق است ای دو چشم روشنم⁵⁶

گفت دزدی شهنه را ای پادشاه
گفت شهنه آنچه من هم می کنم

53 Bilmen, *Nasâyah-i Kur'âniyye*, s. 121-122; a.mlf., *Kur'an-ı Kerîmden Dersler ve Öğütler*, s. 128. Bilmen, *Hikmet Gonceleri* adlı eserinde bu alıntıya Farsça metni ile birlikte yer vermiştir (bkz. *Hikmet Gonceleri 500 Hadisî Şerif Tercümesi ve İzahı*, s. 85-86; *Beşyüz Hadis-i Şerif Hikmet Goncaları*, s. 130-131). Ayrıca bkz. Başaran, s. 131.

54 Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, V, 184-185 (V/3026, 3029, 3031, 3039, 3041-3042. beyitler).

55 Bilmen, *Nasâyah-i Kur'âniyye*, s. 122; a.mlf., *Kur'an-ı Kerîmden Dersler ve Öğütler*, s. 129.

56 Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, V, 185 (V/3058-3059. beyitler).

Goft duzdî şihne rā ey pādīşāh
Goft şihne ānçi men hem mī konem

Ānçi kerdem būd ān hūkm-i ilāh
Hūkm-i Hāḳkest ey du çeşm-i rūşenem

Hırsızın biri zabita memuruna dedi: Padişahım! Yaptığım şey Allah'ın hükmü idi.

Zabita memuru da dedi ki: A iki gözüm! Benim yaptığım da Allah'ın hükmüdür.

6. On Yedinci Ders'te kaynağının *Mesnevî* olduğu belirtilerek aşağıdaki beyitlere yer verilmiştir⁵⁷:

بی ادب محروم گشت از لطفِ رب
بلکه آتش بر همه آفاق زد⁵⁸
Ez Hudā cūyīm tovfīḳ-i edeb
Bī-edeb tenhā ne ḥod rā dāşt bed

از خدا جویم توفیقِ ادب
بی ادب تنهانه خود را داشت بد
Bī-edeb maḥrūm geşt ez luṭf-i Rab
Belki āteş ber heme āfāk zed

Edebe riayette muvaffak olmayı Allah'tan dileriz. Zira edepsiz, Allah'ın lütfundan mahrum olmuştur.

Edepsiz sadece kendisine kötülük etmiş olmakla kalmaz, bütün dünyayı ateşe vermiş olur.

7. On Dokuzuncu Ders'te *Mesnevî*'den alındığı belirtilen bir hikâye mealen özetlenerek aktarılmış ve bu hikâyeden bazı beyitlerin Farsça metni de verilmiştir⁵⁹. *Mesnevî*'de oldukça uzun bir şekilde anlatılan bu hikâyeden seçilerek alıntı yapılan beyitler şunlardır:

گفت و از حد برد گفت و گوی را
جمله عالم در خوشی ما ناخوشیم
شب نهالین و لحاف از ماهتاب
دست سوی آسمان بر داشته⁶⁰

یک شب اعرابی زنی مر شوی را
کاین همه فقر و جفاها می کشیم
جامه ما روز تاب آفتاب
قرص مه را قرص نان پنداشته

57 Bilmen, *Kur'an-ı Kerimden Dersler ve Öğütler*, s. 152. Ömer Nasuhi Bilmen bu beyitleri başka eserlerinde de izletmiştir (bkz. *Hikmet Gonceleri 500 Hadisi Şerif Tercümesi ve İzahı*, s. 71; *Beşyüz Hadis-i Şerif Hikmet Goncaları*, s. 108-109; "Mahâsin-i Edeb", *Beyânü'l-hak*, C. IV, Sa. 96, s. 1800). Ayrıca bkz. Başaran, s. 130.

58 Krş. Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, I, 24 (I/78-79. beyitler): بلکه آتش در همه آفاق زد

59 Bilmen, "Nasâyiḥ-i Kur'âniyye", s. 373-374; a.mlf., *Nasâyiḥ-i Kur'âniyye*, s. 162-163; a.mlf., *Kur'an-ı Kerimden Dersler ve Öğütler*, s. 166-167. On Dokuzuncu Ders ilk önce *Sebilürreşâd*'da "Nasâyiḥ-i Kur'âniyye" başlığıyla makale olarak yayımlanmış ve bu makalede buradaki hikâye daha tafsilatlı olarak anlatılmış, on beytin Farsça metni de verilmişti. Ancak daha sonra *Nasâyiḥ-i Kur'âniyye* kitabının yayımlanması sırasında hikâye özetlenerek kısaltılmış ve Farsça metni verilen beyitler de ikiye indirilmiştir.

60 Krş. Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, I, 134 (I/2252-2253, 2255-2256. beyitler): کاین همه فقر و جفا ما می کشیم I/2253. beyit).

عالمی زو روشنائی یافتست
شهر بغداد است از وی چون بهار
سوی هر ادبیر تا کی می روی
بی بهانه سوی او من چون روم^{۶۱}
...
ملکت و سرمایه و اسباب تو
هدیه ساز و پیش شاهنشاه شو
در مغازه هیچ به ز این آب نیست
اینچنین آبش نباشد نادر است^{۶۲}
...
بر در دار الخلافه چون رسید
بس گلاب لطف بر جیش زدند^{۶۳}
...
سائل شه را ز حاجت و اخیرید
ز آب بارانی که جمع آمد به گو
لیک پذیرفتند آن را همچو جان
کرده بود اندر همه ارکان اثر^{۶۴}
...
آن سبو را پر ز زر کرد و مزید
داد بخششها و خلعتهای خاص
چونکه واگردد سوی دجله ش برید
از ره دجله ش بسود نزدیکتر
سجده می کرد از حیا و می خمید
وین عجب تر کوستند آن آب را^{۶۵}

گفت زن یک آفتابی تافتست
نایب رحمان خلیفه کردگار
گر بیوندی بدان شه شه سوی
گفت من شه را پذیرا چون شوم
...
آب باران است ما را در سبو
این سبوی آب را برردار و رو
گو که ما را غیر این اسباب نیست
گر خزانه ش پر ز در فاخر است
...
آن عربی از بیابان بیید
پس نقیان پیش او باز آمدند
...
گفت این هدیه بدان سلطان برید
آب شیرین و سبوی سبز و نو
خنده می آمد نقیان را از آن
ز آنکه لطف شاه خوب با خیر
...
چون خلیفه دید و احوالش شنید
آن عرب را کرد از فاقه خلاص
کاین سبو پر زر به دست او دهید
از ره خشک آمدست و از سفر
چون به کشتی در نشست و دجله دید
کای عجب لطف آن شه وهاب را

61 Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, I, 155-156 (I/2683-2685, 2688. beyitler).

62 Krş. Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, I, 156-157 (I/2703-2706. beyitler):

گر خزینهش پر متاع فاخر است (I/2706. beyit).

63 Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, I, 160 (I/2772-2773. beyitler).

64 Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, I, 162 (I/2815-2818. beyitler).

65 Krş. Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, I, 164 (I/2852-2857. beyitler):

کای عجب لطف این شه وهاب را و آن عجب تر کوستند آن آب را (I/2857. beyit).

Yek şeb a'râbî zenî mer şüy rā
K'ın heme fakr u cefāhā mî keşim
Cāme-i mā rüz tāb-i āftāb
Kurş-i meh rā kurş-i nān pindāşte

...
Goft zen yek āftābî tāftest
Nāyib-i Rahmān ḥalīfe-i Kirdgār
Ger bepeyvendî bedān şeh şeh şevî
Goft men şeh rā pezīrā çün şevem

...
Āb-i bārānest mā rā der sebū
Īn sebū-yi āb rā ber-dār u rov
Gū ki mā rā gayr-i ĩn esbāb nīst
Ger ḥizāneş pur zi durr-i fāḥirest

...
Ān 'arābî ez biyābān-i ba'īd
Pes naķībān pīş-i u bāz-āmedend

...
Goft ĩn hedye bedān sultān berīd
Āb-i şīrīn u sebū-yi sebz u nev
Ḥande mī āmed naķībān rā ez ān
Z'ān ki luţf-i şāh-i ḥūb-i bā-ḥaber

...
Çün ḥalīfe dīd u aḥvāleş şenīd
Ān 'Arab rā kerd ez fāka ḥalāş
K'ın sebū pur zer be dest-i u deḥīd
Ez reh-i ḥuşk āmedest u ez sefer
Çün be keştî der-nīsest u Dicle dīd
K'ey 'aceb luţf ān şeh-i vehhāb rā

*Bir gece bedevî bir kadın kocasıyla konuştu, konuşmayı uzattıkça uzattı:
"Bunca yoksulluk ve sıkıntı çekiyoruz, cümle âlem mutlu, biz mutsuzuz.
Gündüz vakti elbisemiz güneş ışığı, gece ise yatak ve yorganımız ay ışığı.
Ay yuvarlağını ekmek sanıp gökyüzüne doğru elimizi kaldırmışız."*

...
*Kadın dedi ki: "Bir güneş parlamış, koca bir âlem onunla aydınlığa kavuşmuş.
Rahmân'ın vekili, Yaratan'ın halifesi... Bağdat şehri onun sayesinde bahar gibi
olmuş.*

*O padişaha bağlanırsan, padişah gibi olursun. Uğursuzların yanına daha ne
zamana kadar gideceksin?"*

Goft u ez ḥad burd goft u gūy rā
Cumle 'ālem der ḥoşî mā nā-ḥoşim
Şeb nihālīn u lihāf ez māhtāb
Dest sūy-i āsmān ber-dāşte

...
'Ālemî z'ū rūşenāyî yāftest
Şehr-i Bağdādest ez vey çün behār
Sūy-i her idbīr tā key mī revî
Bī behāne sūy-i ū men çün revem

...
Mulket u ser-māye vu esbāb-i tū
Hedye sāz u pīş-i şāhenşāh şov
Der megāze ḥiç bih z'īn āb nīst
Īnçunīn ābeş nebāşed nādirest

...
Ber der-i dāru'l-ḥilāfe çün resīd
Bes gulāb-i luţf ber ceybeş zedend

...
Sāil-i şeh rā zi ḥācet vā-ḥerīd
Z'āb-i bārānī ki cem' āmed be gev
Līk pezruftend ān rā hem-çu cān
Kerde būd ender heme erkān eşer

...
Ān sebū rā pur zi zer kerd u mezīd
Dād baḥşışhā vu ḥil' athā-yi ḥāş
Çünki vā-gerded sūy-i Dicle'ş berīd
Ez reh-i Dicle'ş buved nezdīkter
Secde mī kerd ez ḥayā vu mī ḥemīd
V'īn 'acebter kū sited ān āb rā

Adam, "padişah nasıl kabul eder ki beni? Bahanesiz nasıl gidebilirim ki ona?" dedi.

...

(Kadın dedi ki:) Testide yağmur suyumuz var. Malın, varlığın, sermayen odur. Bu su testisini al ve git. Bunu hediye ederek padişahın huzuruna çık.

De ki: "Bizim bundan başka bir malımız yok." Zaten dükkânlarda bu sudan daha iyisi aslâ bulunmaz.

Onun hazinesi her ne kadar değerli incilerle dolu ise de böylesi bir suyu yoktur, çünkü bu su nadir bulunur.

...

O bedevî adam uzak çölden hilâfet merkezinin kapısına vardığında, Oranın ileri gelenleri onun yanına geldiler ve ona nice iltifatlarda bulundular.

...

(Adam) dedi ki: Bu hediyeyi o sultana götürün de, padişahın dilencisini yoksulluktan kurtarın.

Tatlı bir su, yeşil ve yeni bir testi... Su da, çukurda birikmiş yağmur suyundandır ha!

Buna ileri gelenlerin gülesi geldi ama onu can gibi özenle alıp kabul ettiler. Zira iyi ve bilgili padişahın nezaketi bütün devlet erkânına sirayet etmişti.

...

Halife adamı görüp hâli hakkında bilgi alınca o testiye altınla doldurdu hem de fazlasıyla.

O Arabı yoksulluktan kurtardı, ona ihsanlarda bulundu, özel kaftanlar verdi.

(Dedi ki:) Bu altın dolu testiye onun eline verin, döndüğünde de onu Dicle tarafından götürün.

Kara yolundan, zorlu bir yolculuktan gelmiş. Dicle yolu kendisi için daha yakın olur.

Gemiye binip Dicle'yi gördüğünde utancından eğilip bükülüyor, âdetâ secdeye kapanıyordu.

Şöyle diyordu: Şaşılacak şey, o cömert padişahtaki lütuf! Hele o suyu alması daha şaşılmalı!

8. Yirminci Ders'te *Mesnevî*'den alındığı belirtilen bir hikâye mealen özetlenerek aktarılmıştır⁶⁶. *Mesnevî*'de oldukça uzun bir şekilde anlatılan bu hikâyeden mealen alıntı yapılan beyitler şunlardır:

شیر بود آنجا که صیدش پیشه بود
 خسته شد آن شیر و ماند از اصطیاد
 مر خری را بهر من صیاد شو
 حیلها سازم ز عقلش برگنم
 آن خیر مسکین لاغر را بیافت
 پیش آن ساده دل درویش رفت
 نهی لا تُلَقُّوا بِأیدی تَهْلُکَه
 احمقی باشد جهان حق فراخ
 می چر آنجا سبزه گرد جویبار
 سبزه رسته اندر آنجا تا میان
 اندر او حیوان مرقه در امان⁶⁷

...
 قسمتم حق کرد من ز آن شاگرد
 ز آنکه هست اندر قضا از بد بتر
 جمله حجتها ز طبع او رمید
 که زبونش گشت با پانصد دلیل
 ریش خر بگرفت و آن خر را ببرد⁶⁸

...
 تا کند شیرش به حمله خرد و مرد
 تا به زیر کوه تازان نعل ریز
 که نگردد غره هر نابه کار⁶⁹

آن حوالی نیستان و بیشه بود
 شیر را با پیل نر جنگ اوفتاد
 شیر یک روباه را فرمود رو
 گفت روبه شیر را خدمت کنم
 از سر که جانب جو می شتافت
 پس سلام گرم کرد و پیش رفت
 بعد از آن گفتش بدان در مملکه
 صبر در صحرای خشک و سنگلاخ
 نقل کن ز اینجا به سوی مرغزار
 مرغزاری سبزه مانند جنان
 هر طرف در وی یکی چشمه روان

...
 گفت خر گر در غمم گر در ارم
 شکر گویم دوست را در خیر و شر
 رنگ و بوی سبزه زار آن خر شنید
 حرص خوردن آنچنان کردش ذلیل
 روبه اندر حیل پا خود فشرد

...
 چونکه بر کوهش به سوی مرج برد
 خر ز دورش دید و برگشت و گریز
 توبهها کردست خر با کردگار

66 Bilmen, *Nasâyihi-i Kur'âniyye*, s. 168-169; a.mlf., *Kur'an-ı Kerimden Dersler ve Öğütler*, s. 172-173.

67 Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, V, 147, 148-149, 153 (V/2329-2330, 2333, 2351, 2353-2354, 2428-2431, 2433. beyitler).

68 Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, V, 149, 155, 156, 158 (V/2356-2357, 2467, 2496, 2516. beyitler).

69 Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, V, 160, 161 (V/2564, 2567, 2582. beyitler).

گفت خر از چون تو یاری الحذر
که به پیش اژدها بردی مرا
که ترا در چشم آن شیری نمود
تا نیبم روی تو ای زشت‌رو
لیک جوع الکلب با خر بود جفت
بس گلوها که بُرد عشقِ رغیف^{۷۰}

پاره پاره کردش آن شیرِ دلیر
رفت سوی چشمه تا آبی خورد
آن زمان چون فرصتی شد حاصلش
جست در خر دل نه دل بُد نی جگر
که نباشد جانور را ز این دو بُد
کی بدینجا آمدی بارِ دگر^{۷۱}

Ān havālī neysitān u bīše būd
Şīr rā bā pīl-i ner ceng ūftād
Şīr yek rūbāh rā fermūd rov
Goft rūbeh şīr rā hīdmet konem
Ez ser-i kuh cānib-i cū mī şitāft
Pes selām-i germ kerd u piş reft
Ba'd ez ān gofteş bedān der memlike
Şabr der şahrā-yi huşk u senglāh
Naql kon z'īncā be sūy-i mergzār
Mergzārī sebz mānend-i cinān
Her taraf der vey yekī çeşme-i revan

Goft her ger der gemem ger der İrem
Şukr güyem düst rā der hayr u şer
Reng u bŷy-i sebzēzār ān her şenīd
Hırş-i horden ānçunān kerdeş zelīl
Rūbeh ender hīle pāy-i hōd fuşurd

...

پس بیامد زود روبه سویِ خر
ناجوانمردا چه کردم من ترا
گفت روبه آن طلسم سحر بود
گفت رو رو هین ز پیشم ای عدو
خر بسی کوشید و او را دفع گفت
غالب آمد حرص و صبرش بُد ضعیف
...

برد خر را روبهک تا پیش شیر
تشنه شد از کوشش آن سلطانِ دد
روبهک خورد آن جگر بند و دلش
شیر چون واگشت از چشمه به خور
گفت روبه را جگر کو دل چه شد
گفت گر بودی ورا دل یا جگر

Şīr būd āncā ki şaydeş pişe būd
Haste şod ān şīr u mād ez iştiyād
Mer herī rā behr-i men şayyād şov
Hīlehā sāzem zi 'akleş ber-kenem
Ān her-i miskīn-i lāger rā beyāft
Piş-i ān sādē-dil-i derviş reft
Nehy-i Lā tulķū bi-eydī tehluke
Ahmaķī bāşed cihān-i Haķ ferāh
Mī çer āncā sebze gird-i cūybār
Sebze ruste ender āncā tā miyān
Ender ū hayvān mureffeh der emān

Qısmetem Haķ kerd men z'ān şākirem
Z'ānki hest ender każā ez bed betēr
Cumle huccethā zi tab'-i ū remīd
Ki zebūneş geşt bā pānşed delīl
Rīş-i her begrift u ān her rā beburd

70 Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, V, 162, 163, 173 (V/2600-2601, 2612, 2620, 2817-2818. beyitler).

71 Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, V, 176 (V/2870-2875. beyitler).

Çünki ber küheş be süy-i merc burd
 Her zi düreş dîd u ber-geşt u gurîz
 Tovbehâ kerdest her bâ Kirdgâr

...

Pes beyâmed zûd rûbeh süy-i her
 Nâcevânmerdâ çi kerdem men turâ
 Goft rûbeh ân tılısm-i sihr bûd
 Goft rov rov hîn zi pişem ey ‘adû
 Her besî küşîd u û rā def` goft
 Gâlib âmed hırş u şabreş bud za‘îf

...

Burd her rā rûbehek tâ piş-i şîr
 Teşne şod ez küşîş ân sultân-i ded
 Rûbehek hord ân ciger-bend u dileş
 Şîr çün vâ-geşt ez çeşme be hor
 Goft rûbeh rā ciger kû dil çi şod
 Goft ger bûdî verâ dil yâ ciger

Tâ koned şîreş be hamle hurd u murd
 Tâ be zîr-i kûh tâzân na‘l-rîz
 Ki negerded girre-i her nâ-bekâr

Goft her ez çün tu yârî el-hazer
 Ki be piş-i ejdehâ burdî merâ
 Ki turâ der çeşm ân şîrî numûd
 Tâ nebînem rûy-i tû ey zişt-rû
 Lîk cû‘u’l-kelb bâ her bûd cuft
 Bes gelühâ ki bured ‘işķ-i regîf

Pâre pâre kerdeş ân şîr-i dilîr
 Reft süy-i çeşme tâ âbî hored
 Ân zemân çün furşatî şod hâşîleş
 Cust der her dil ne dil bud nî ciger
 Ki nebâşed cânver rā zîn du bud
 Key bedîncâ âmedî bār-i diger

O civarda sazlık ve orman vardı; orada mesleği avlanmak olan bir aslan vardı. Aslanın erkek fille bir savaşı olmuştu; aslan yorulmuş ve avlanmaktan âciz kalmıştı.

Aslan bir tilkiye emretti: Git, bir eşeği benim için avla.

Tilki aslana dedi ki: Baş üstüne! Hileler yaparak onun aklını başından alacağım.

Tilki dağ başından ırmağa doğru koşuyordu; derken o zavallı, zayıf eşeği buluverdi.

Hemen samimî bir şekilde selâm vererek ilerledi ve o saf ve yoksul eşeğin yanına gitti.

Sonra şöyle dedi ona: Bil ki memlekette “kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayınız” diye bir ferman var.

Kupkuru çölde ve taşlık alanda sabretmek ahmaklıktır. Allah’ın dünyası geniştir.

Buradan çayırılığa doğru git, orada ırmağın çevresinde taze ot otl.

Cennet gibi yemyeşil bir çayırılık! Otlar büyümüş orada tâ bele kadar gelen!

Orada her tarafta akan bir pınar bulunur; orada hayvanlar güven içinde müreffeh olur.

...

Eşek dedi ki: Keder içinde de olsam, İrem bağında da olsam, “Hak bana takdir etti” der, ona şükrederim.

Hayırda da şerde de Dost’a şükrederim. Zira kaderde kötünün kötüsü de vardır.

Eşek yeşilliğin renk ve kokusunu duyunca –gitmemesi gerektiğine dair olan-bütün deliller beyninden silindi, gitti.

*Yeme hırsı onu öyle bir zelil etti ki beş yüz delile rağmen tilkiye mağlup oluverdi.
Tilki hilesinde ayak diredi ve eşeği sakalından tutarak aldı, götürdü.*

...

*Aslan saldırıp parçalasın diye tilki onu dağdaki çayıra doğru götürdüğünde,
Eşek uzaktan onu gördü ve geri dönüp nallarını parçalarcasına dağın aşağısına
doğru koşarak kaçtı.*

Eşek, Allah'a tövbeler etti ve her yaramaza aldanmayacağına dair söz verdi.

...

*Sonra tilki çabucak eşeğin yanına geldi. Eşek ona şöyle dedi: "Senin gibi bir
dosttan aman, aman!"*

Be hey namert! Ben sana ne yaptım ki beni ejderhanın önüne götürdün."

Tilki dedi ki: Gözüne o aslanı gösteren büyü tilsimiydi.

*Eşek de dedi ki: "Be hey düşman! Hadi, defol git yanımdan! Yüzünü görmeyeyim,
çirkin suratlı!"*

Eşek çok çabaladı, onu kovdu, ama köpek açlığı vardı eşekte.

Hırsı üstün geldi, sabrı zayıftı. Yufka ekmeği arzusu nice boğazları keser.

...

Ufacık tilki eşeği aslanın önüne kadar götürdü, o yiğit aslan da onu parçaladı.

O yırtıcı sultan çabalamaktan susadı, su içmek için pınara kadar gitti.

O sırada tilki eline bir fırsat geçince eşeğin ciğerini ve yüreğini yedi.

*Aslan pınardan yemeğe dönünce eşeğin yüreğini aradı; ne yürek vardı, ne de ci-
ğer.*

Tilkiye dedi ki: "Ciğer nerede, yürek ne oldu? Canlıda bu ikisi mutlaka bulunur."

Dedi ki tilki: "Onun yüreği ya da ciğeri olsaydı, ikinci defa buraya nasıl gelirdi?"

**9. Yirmi İkinci Ders'te Mevlânâ'ya atfedilerek alıntı yapılan aşağıdaki beyitler⁷²
Mesnevî'de yer almaktadır:**

زآن گلستان یک دو سه گلدسته دان

علمهای بامزه دانسته مان

که در گلزار بر خود بسته ایم^{۷۳}

زآن زبون این دو سه گلدسته ایم

‘İlmhâ-yi bâ-meze-i dānistemān

Z'ān gulistān yek du se gul-deste dān

Z'ān zebūn-i ĩn du se gul-desteīm

Ki der-i gulzār ber ĩod besteīm

Bildiğimiz tatlı ilimleri o gül bahçesinden iki üç demetlik bir gül gibi düşün.

*Gül bahçesinin kapısını kendimize kapattığımız için bu iki üç demetlik güle
mahkûm olmuştuz.*

72 Bilmen, *Nasāyih-i Kur'āniyye*, s. 182; a.mlf., *Kur'an-ı Kerimden Dersler ve Öğütler*, s. 186-187.

73 Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, VI, 466 (VI/4649-4650. beyitler).

10. Yirmi Altıncı Ders'te Mevlânâ'ya ait olduğu belirtilerek verilen aşağıdaki beyitler⁷⁴ *Mesnevî*'nin farklı yerlerinden seçilerek alınmıştır:

تا نگرید ابر کی خندد چمن ⁷⁵	تا نگرید طفل کی جوشد لبن
عاقبت ز آن در برون آید سری ⁷⁶	گفت پیغمبر که چون کوبی دری
کِشت کن پس تکیه بر جبار کن ⁷⁷	گر تو گل می کنی در کار کن
Tā negiryed tıfl key cüşed leben	Tā negiryed ebr key hāned çemen
Goft peygām-ber ki çün kübî derî	‘Āķibet z’ān der burūn āyed serî
Ger tevekkul mî konî der kār kon	Kişt kon pes tekye ber Cebbār kon

Çocuk ağlamadıkça süt nasıl kaynar? Bulut ağlamadıkça çimen nasıl güler? Peygamber buyurdu ki: “Bir kapıyı çalmaya devam edersen, sonunda o kapıdan bir baş çıkar.”

Eğer tevekkül edeceksen çalışarak et; ekinini ek, sonra Cebbâr olan Allah’a dayan.

11. Otuzuncu Ders'te kaynağının *Mesnevî* olduğu belirtilerek aşağıdaki beyitlere yer verilmiştir⁷⁸:

که تو داری شمع وحی شعشی	هین مشو پنهان ز ننگ مدعی
سیر را نگذارد از بانگ سگان	بدر بر صدر فلک شد شب روان
این خیالاندیشگان را تا یقین	هین روان کن ای امام المتقین
گردنش را من زنم تو شاد رو ⁷⁹	هر که در مکر تو دارد دل گرو
Hîn mešov pinhân zi neng-i mudde‘î	Ki tu dārî şem‘-i vahy-i şa‘şā‘î
Bedr ber şadr-i felek şod şeb revan	Seyr rā negzāred ez bāng-i segān
Hîn revān kon ey imāmu‘l-mutteķîn	În hîyāl-endîşegān rā tā yakîn
Her ki der mekr-i tu dāred dil girov	Gerdenes rā men zenem tu şād rov

Sakin ha! İddiacılar karşısında utanıp da saklanma. Çünkü sende parlak bir vahiy ışığı var.

Dolunay geceleyin gökyüzünde yürür gider, köpeklerin sesinden yürüyüşünü bırakmaz.

74 Bilmen, *Nasâyih-i Kur’âniyye*, s. 210-211; a.mlf., *Kur’an-ı Kerîmden Dersler ve Öğütler*, s. 217-218. Ömer Nasuhî Bilmen *Hikmet Gonceleri*’nde de bu beyitlere aynı şekilde yer vermiştir (bkz. *Hikmet Gonceleri 500 Hadisi Şerif Tercümesi ve İzahı*, s. 179; *Beşyüz Hadis-i Şerif Hikmet Goncaları*, s. 269-270). Ayrıca bkz. Başaran, s. 135.

75 Krş. Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, V, 37 (V/134. beyit): تا نگرید ابر کی خندد چمن

76 Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, III, 254 (III/4780. beyit).

77 Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, I, 68 (I/948. beyit).

78 Bilmen, *Nasâyih-i Kur’âniyye*, s. 235-236; a.mlf., *Kur’an-ı Kerîmden Dersler ve Öğütler*, s. 248-249.

79 Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, IV, 329, 330 (IV/1454, 1463, 1471-1472. beyitler).

Ey takvâ sahiplerinin önderi! Haydi! Şu hayal düşüncelileri yakîn mertebesine ulaştır.

Gönlü sana tuzak kurmaya şartlanmış olanın boynunu ben vururum, sen huzur içinde ol.

II.b. *Divân*'dan Yapılan Alıntılar

Ömer Nasuhî Bilmen'in Mevlânâ'nın *Divân*'ından yaptığı alıntılar ise şunlardır:

1. Ömer Nasuhî Bilmen'in kaynağını vermeden Üçüncü Ders'te alıntı yaptığı aşağıdaki beyitler⁸⁰ Mevlânâ'nın bir gazelinde yer almaktadır:

دلا برخیز و طاعت کن که طاعت به زهر کار است سعادت آن کسی دارد که وقتِ صبح بیدار است
خروسان در سحر گویند: قُمْ يَا أَيُّهَا الْغَافِلُ تو از مستی نمی دانی کسی داند که هشیار است⁸¹

Dilâ ber-hîz u tâ'at kon ki tâ'at bih zi her kârest Se'âdet ân kesî dâred ki vaqt-i şubh bîdârest
Hürüsân der seher güyend: Qum yâ eyyuhe'l-gâfil Tu ez mestî nemî dâni, kesî dâned ki huşyârest

Canım, kalk da ibadet et; zira ibadet etmek her işten daha iyidir. Sabah vakti uyanık olan kişi saadete nail olur, mutlu olur.

Seher vaktinde horozlar, "ey gafil, uyan, kalk" diye seslenirler. Sen gafletle mest olduğun için bilmiyorsun, ama akli başında olanlar bilir.

2. Ömer Nasuhî Bilmen'in Yedinci Ders'te Şems-i Tebrîzî'ye atfederek alıntı yaptığı aşağıdaki beyitler⁸² Mevlânâ'nın *Divân*'ının taradığımız matbu nüshalarında⁸³ bulunamamış olmakla birlikte Tâhirülmevlevî'nin *Şerh-i Mesnevî*'sinde metni verilen Mevlânâ'nın bir gazelinde yer almaktadır⁸⁴:

چشم بگشا و ببین جمله کلام الله را آیت آیت همگی معنیء قرآن ادب است
کردم از عقل سؤالی که چه باشد ایمان عقل در گوشِ دلم گفت که ایمان ادب است
Çeşm buğşâ vu bebîn cumle Kelâmullâh râ Âyet âyet hemegî ma'nî-i Qur'ân edebest
Kerdem ez 'aql suâlî ki çi bâşed îmân 'Aql der güş-i dilem goft ki îmân edebest

80 Bilmen, *Kur'an-ı Kerimden Dersler ve Öğütler*, s. 35. Bilmen *Hikmet Gonceleri*'nde de bu alıntıya yer vermiştir (bkz. *Hikmet Gonceleri 500 Hadisi Şerif Tercümesi ve İzahı*, s. 145, 248; *Beşyüz Hadis-i Şerif Hikmet Goncaları*, s. 220, 366). Ayrıca bkz. Başaran, s. 136-137.

81 Vincenz von Rosenzweig, *Auswahl aus den Diwanen des Grössten Mystischen Dichters Persiens Mawlana Dschelaleddin Rumi*, Wien 1838, s. 42.

82 Bilmen, *Nasâyih-i Kur'âniyye*, s. 61-62; a.mlf., *Kur'an-ı Kerimden Dersler ve Öğütler*, s. 66.

83 Vincenz von Rosenzweig, *Auswahl aus den Diwanen des Grössten Mystischen Dichters Persiens Mawlana Dschelaleddin Rumi*, Wien 1838; Mevlânâ, Celâleddin Muhammed, *Külliyât-ı Şems-i Tebrîzî I-II* (nş. Bediüzzamân Fîrûzânfer), Tahran 1384 hş.

84 Tâhirülmevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, İstanbul ts., I, 114-115.

Gözünü aç da Allah kelâmına bir bak! Kur'an'ın ayet ayet tümünün manası edeptir.

“İman nedir?” diye akla bir soru sordum. Akıl gönül kulağıma dedi ki: “İman edeptir.”

III. Sâib-i Tebrîzî'den Yapılan Alıntılar

Ömer Nasuhî Bilmen'in Fars edebiyatı alanında şiirlerinden alıntı yaptığı zatlardan biri de Sâib-i Tebrîzî'dir (ö. 1087/1676 [?]). *Kur'an-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler*'de Sâib-i Tebrîzî'den iki alıntı yapıldığı tespit edilmiş olup, bunlardan birinin Sâib'e ait olduğu belirtilmiş, diğeri ise kaynağı zikredilmemiştir. Söz konusu alıntılar şunlardır:

1. Yedinci Ders'te kaynağı verilmeden alıntı yapılan aşağıdaki beyit⁸⁵ Sâib-i Tebrîzî'nin *Divân*'ında yer almaktadır:

صحبت پاکیزه رویان نوبهار دولت است جامهٔ باد صبا از گل معطر می شود⁸⁶
Şuhbet-i pākîze-rüyân nov-behâr-i dovletest Câme-i bād-i şabâ ez gul mu'atтар mî şevad
Temiz yüzlü zatlara sohbet bir devlet baharı gibidir. Saba rüzgârının elbisesi güle temas edince hoş kokulu olur.

2. On Altıncı Ders'te Sâib'e ait olduğu belirtilerek aşağıdaki beyte yer verilmiştir⁸⁷:

بزگ اوست که بر خاک همچو سایهٔ ابر چنان رود که دل مور را نیاز دارد⁸⁸
Bozorg üst ki ber hâk hem-çu sâye-i ebr Çunân reved ki dil-i mür rā neyâzâred
Büyük insan, bulut gölgesi gibi, bir karıncanın bile gönlünü incitmeden yerden gidendir.

IV. Reşîdüddîn Vatvât'tan Yapılan Alıntı

Ömer Nasuhî Bilmen'in *Kur'an-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler*'de eserinden alıntı yaptığı bir diğer zat da Reşîdüddîn Vatvât'tır (ö. 573/1177). On Yedinci Ders'te Bilmen'in kaynak vermeden naklettiği aşağıdaki beyitler⁸⁹ Reşîdüddîn Vatvât'a ait olup, onun *Matlûbü külli tâlib min kelâmi Alî b. Ebî Tâlib* adlı eserinde geçmektedir:

85 Bilmen, *Nasâiyih-i Kur'âniyye*, s. 66; a.mlf., *Kur'an-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler*, s. 71. Bilmen diğer bazı eserlerinde de bu beyte yer vermiştir (bkz. *Hikmet Gonceleri 500 Hadisi Şerif Tercümesi ve İzahı*, s. 236; *Beşyüz Hadis-i Şerif Hikmet Goncaları*, s. 346-347; “Mahâsin-i Edeb”, s. 1801). Ayrıca bkz. Başaran, s. 138.

86 Sâib-i Tebrîzî, *Divân* (nşr. Muhammed-i Kahraman), Tahran 1367 hş., III, 1318.

87 Bilmen, *Nasâiyih-i Kur'âniyye*, s. 142; a.mlf., *Kur'an-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler*, s. 147. Bilmen *Hikmet Gonceleri*'nde de bu beyte yer vermiştir (bkz. *Hikmet Gonceleri 500 Hadisi Şerif Tercümesi ve İzahı*, s. 105; *Beşyüz Hadis-i Şerif Hikmet Goncaları*, s. 160). Ayrıca bkz. Başaran, s. 137.

88 Sâib-i Tebrîzî, IV, 1788.

89 Bilmen, *Nasâiyih-i Kur'âniyye*, s. 148; a.mlf., *Kur'an-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler*, s. 153.

مردمان غافلند از عقبایا همه گویی به خفتگان مانند
ضررِ غفلتی که می‌ورزند چون بمیرند آنگهی دانند⁹⁰
Merdumān gāfilend ez 'uq̄bā Heme gūyī be ḥuftergān mānend
Žarar-i gāfletī ki mī verزند Çün bemirend ānēghī dānend
*İnsanlar âhiretten gafildirler, hepsi de uyuyanlara benziyor sanki.
İçinde buldukları gafletin zararını ne zaman ölürlerse o zaman anlarlar.*

V. Hâfız-ı Şîrâzî'den Yapılan Alıntı

Ömer Nasuhî Bilmen *Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler*'de Hâfız-ı Şîrâzî'den de (ö. 792/1390 [?]) bir alıntıya yer vermiştir. Onun Yirmi Sekizinci Ders'te kaynak vermeden alıntı yaptığı aşağıdaki beyit⁹¹ Hâfız-ı Şîrâzî'nin *Divân*'ında yer almaktadır:

دختران را همه جنگ است و جدل با مادر پسران را همه بدخواه پدر می‌بینم⁹²
Duhterān rā heme cengest u cedel bā mader Puserān rā heme bed-ḥ'āh-i peder mī bīnem
Kızlar hep anneleriyle kavgalı. Erkek çocukları ise hep babalarının kötülüğünü düşünür görmekteyim.

VI. Bâkî'den Yapılan Alıntı

Ömer Nasuhî Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler*'de Türk edebiyatının ünlü şairlerinden Bâkî'den de (ö. 1008/1600) bir alıntı yapmıştır. On Sekizinci Ders'te Bilmen, kime ait olduğunu belirtmeden Bâkî'nin Kanûnî Sultan Süleyman (ö. 974/1566) için yazdığı Türkçe mersiyenin Farsça olan aşağıdaki matla beytine yer vermiştir⁹³:

ای پای بندِ دامگه قیدِ نام و ننگ تا کی هوای مشغله دهرِ بی‌درنگ⁹⁴
Ey pāy-bend-i dām-geh-i kayd-i nām u neng Tā key hevā-yi meşgale-i dehr-i bī-direng
Ey şan ve şeref bağının tuzağına düşen kişi! Fani dünyanın işleriyle uğraşma hevesin daha ne kadar sürecek?

90 Vatvât, Reşîdüddîn, *Matlûbü külli tâlib min kelâmi Alî b. Ebî Tâlib* (haz. Mahmûd-i Âbidî, nşr. <http://noorfatemah.org>), s. 42.

91 Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler*, s. 237. Ayrıca bkz. Bilmen, *Hikmet Gonceleri 500 Hadisi Şerif Tercümesi ve İzahı*, s. 49-50; a.mlf., *Beşyüz Hadis-i Şerif Hikmet Goncaları*, s. 77-78; Başaran, s. 139.

92 Hâfız-ı Şîrâzî, *Divân-ı Hâce Hâfız-ı Şîrâzî* (nşr. Ebu'l-Kâsım İncü-yi Şîrâzî), Tahran 1367 hş., s. 306.

93 Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler*, s. 161. Bilmen *Hikmet Gonceleri*'nde de bu beyte yer vermiştir (bkz. *Hikmet Gonceleri 500 Hadisi Şerif Tercümesi ve İzahı*, s. 6; *Beşyüz Hadis-i Şerif Hikmet Goncaları*, s. 13). Ayrıca bkz. Başaran, s. 142.

94 Bâkî, *Bâkî Divânı Tenkitli Basım* (haz. Sabahattin Küçük), Ankara 2011, s. 75.

VII. İsmâîl Çelebi'den Yapılan Alıntı

Ömer Nasuhî Bilmen'in Dördüncü Ders'te kaynağını belirtmeden alıntı yaptığı aşağıdaki kıta⁹⁵ *Tezkire-i Şuarâ-i Âmid*'de İsmâîl Çelebi (ö. 1080/1669) adına kayıtlıdır⁹⁶:

هر کس که به ما دشمن و ما با همه یاریم	ما صاف دلانیم به کس کینه نداریم
هر رهگذری سنگ زند عار نداریم	ما شاخ بلندیم پر از میوه توحید
Mâ şâf-dilânîm be kes kîne nedârîm	Her kes ki be mâ duşmen u mâ bâ heme yârîm
Mâ şâh-i bulendîm pur ez mîve-i tevhîd	Her reh-guzerî seng zened 'âr nedârîm

Biz temiz kalpliyiz, kimseye kin gütmeyiz. Herkes bize düşman olsa da biz herkesle dostuz.

Biz tevhid meyveleriyle dolu yüksek bir dalız; her geçen taş atar, biz utanç duymayız.

VIII. Âsif-i Necefâbâdî'den Yapılan Alıntı

Ömer Nasuhî Bilmen'in *Kur'an-ı Kerim'den Dersler ve Öğütler*'de On Beşinci Ders'te kaynağını belirtmeden alıntı yaptığı aşağıdaki beyit⁹⁷ Âsif-i Necefâbâdî'nin (ö. 1270/1854) şiirleri arasında geçmektedir:

وحدہ لا شریک لہ گوید ⁹⁸	هر گیاهی که از زمین روید
Her giyâhî ki ez zemîn rüyed	Vaḥdehû lâ-şerîke leh güyed

Yerden biten her bir bitki, "Allah birdir, şeriki yoktur", der.

IX. Kaynağı Tespit Edilemeyen Alıntılar

Ömer Nasuhî Bilmen'in kaynağını belirtmeden alıntı yapmış olduğu bazı şiirlerin kimlere ait olduğu tespit edilememiştir. Bunlar *Kur'an-ı Kerim'den Dersler ve Öğütler*'deki sırasıyla aşağıda verilmiştir:

1. Yedinci Ders'te alıntı yapılan aşağıdaki beyitler⁹⁹:

95 Bilmen, *Nasâyihi-i Kur'aniyye*, s. 40; a.mlf., *Kur'an-ı Kerimden Dersler ve Öğütler*, s. 43.

96 Ali Emiri, *Tezkire-i Şuarâ-i Âmid*, İstanbul 1328, I, 20-21.

97 Bilmen, *Kur'an-ı Kerimden Dersler ve Öğütler*, s. 134. Bilmen bu beyti başka eserlerinde de zikretmiştir (bkz. *Hikmet Gonceleri 500 Hadisi Şerif Tercümesi ve İzahı*, s. 232; *Beşyüz Hadis-i Şerif Hikmet Goncaları*, s. 341; *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, İstanbul ts., II, 1120). Bilmen *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri* adlı eserinde bu beyti Sâdî'ye isnat etmiş ise de Sâdî'nin eserlerinde bulunamamıştır. Bu alıntı için ayrıca bkz. Başaran, s. 140.

98 Mansûr Fâzıl, "Şerh-i Hâl-i Âsif", <http://andishe.ir/page.php?31>

99 Bilmen, *Nasâyihi-i Kur'aniyye*, s. 62; *Kur'an-ı Kerimden Dersler ve Öğütler*, s. 67.

بزرگر هر دانه کاندازد به خاک گر به گوشِ هوش از وی بشنوی
با زبانِ حال می گوید به تو کای برادر هرچه کاری بدروی

Bezrger her dāne k'endāzed be ḥāk Ger be gūş-i hūş ez vey beşnevī
Bā zebān-i ḥāl mī gūyed be tū K'ey birāder herçi kārī bedrevī

*Ekincinin toprağa attığı tanelere akıl kulağıyla kulak verecek olursan,
Her biri hâl diliyle sana şöyle diyecektir: Ey birader! Ne ekersen onu biçersin.*

2. Sekizinci Ders'te alıntı yapılan aşağıdaki beyit¹⁰⁰:

پرده‌داری می کند در قصر قیصر عنکبوت بوم نوبت می زند در طارم افراسیاب
Perde-dārī mī koned der qaşş-i qaşşer 'ankebūt Būm novbet mī zened der ḫārem-i Efrāsyāb

*Kayser'in köşkünde örümcek perdedarlık yapıyor, Efrasyab'ın sarayının kubbesinde
baykuş nöbet tutuyor.*

Bazı tarih kaynaklarında Fatih Sultan Mehmed'in (ö. 886/1481) İstanbul'u fet-
hettikten sonra Ayasofya'yı dolaşırken gördüğü manzara karşısında bu beyti
terennüm ettiğine dair verilen bilgi¹⁰¹, onun Fatih Sultan Mehmed'e ait olduğu
algısına yol açmış ve bazı çalışmalarda Fatih Sultan Mehmed'e nispet edilmiştir¹⁰².
Fatih Sultan Mehmed'in *Dîvân*'ında bulunmayan ve bazı araştırmacılar tarafından
Enverî, Hâkânî ve Sa'dî gibi değişik şairlere nispet edilen¹⁰³ bu beytin kime ait
olduğu tarafımızca tespit edilememiştir.

3. Yirmi İkinci Ders'te alıntı yapılan aşağıdaki beyitler¹⁰⁴:

دلی کز نور معنی نیست روشن مخوانش دل که آن سنگ است و آهن
دلی کز گردِ غفلت ژنگ دارد از آن دل سنگ و آهن ننگ دارد

Dilī k'ez nūr-i ma' nī nīst rūşen Mıxvānş del ke ān sengk est v āhen
Dilī k'ez gerd-i ḡaflet jeng dāred Ez ān dil seng u āhen neng dāred

100 Bilmen, *Nasâyh-i Kur'âniyye*, s. 72; *Kur'an-ı Kerîmden Dersler ve Öğütler*, s. 78.

101 Dursun Bey, *Târîh-i Ebu'l-Feth* (nşr. Mehmed Ârif), İstanbul 1330, s. 57; İdris-i Bitlisi, *Heşt Behişt VII. Ketibe* (haz. Muhammed İbrahim Yıldırım), Ankara 2013, s. 114; Tayyârzâde Ahmed Atâ, *Târîh-i Atâ*, İstanbul 1291, I, 56.

102 Miftâh, İlhâme – Velî, Vehhâb, *Nigâhî be Revend-i Nüfûz ve Gusteriş-i Zebân ve Edeb-i Fârsî der Türkiye*, Tahran 1374 hş., s. 192-193; Değirmençay, Veyis, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, Erzurum 2013, s. 131.

103 Gönel, Hüseyin, "Mostarlı Hasan Ziyâî'nin "Gıdâ-yı Şomâ" Adlı Şerhi", *Turkish Studies*, 8/9 (Ankara Summer 2013), s. 1474; Riyâhî, Muhammed Emîn, *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı* (trc. Mehmet Kanar), İstanbul 1995, s. 152; Baykal, Bekir Sıdkı, "Fatih Sultan Mehmed'in Muhiyeti ve Şahsiyeti Üzerinde Bir Deneme", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 14/3-4 (Ankara 1956), s. 77.

104 Bilmen, *Nasâyh-i Kur'âniyye*, s. 183-184; *Kur'an-ı Kerîmden Dersler ve Öğütler*, s. 188-189.

Bir gönül mana ve maneviyat nuruyla aydınlanmamışsa, ona gönül deme; o taştır, demirdir.

Bir gönül gaflet tozundan pas tutmuşsa, taş ve demir bile ondan utanır.

4. Yirmi Sekizinci Ders'te alıntı yapılan aşağıdaki beyit¹⁰⁵:

به قدرِ سعی یابد هر کس از فیضِ خدا بهره اگر ظرفِ تو کم گیرد گناهی نیست دریا را

Be kadr-i sa'y yâbed herkes ez feyz-i Hüdâ behre Eger zarf-i tu kem gîred gunâhî nîst derya rā

Herkes gayreti derecesinde Allah'ın feyzinden nasibini alır; senin kabın az alıyorsa denizin bir günahı yok ki!

Not:

Ömer Nasuhî Bilmen'in *Hikmet Gonceleri* adlı eserindeki Farsça alıntılar ile ilgili çalışmamızda kaynağı tespit edilemeyen alıntılar arasında yer alan¹⁰⁶ ve Ömer Nasuhî Bilmen'in adı geçen eserinde 209 nolu hadisin şerhinde naklettiği¹⁰⁷ aşağıdaki mısraın şair Nâbî'ye (ö. 1124/1712) ait olduğu tespit edilmiştir¹⁰⁸:

اگر که وزن ندارد ولیک بی معنی است

Egerki vezn nedâred velik bî-ma'nîst

Vezni olmadığı gibi anlamı da yok!

Sonuç

Ömer Nasuhî Bilmen, vaazlarını içeren *Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler* adlı eserinde, dinî konuları açıklarken Fars edebiyatından çokça alıntı yapmıştır. Bilmen, eserinde Fars edebiyatından alıntı yaparken, bazen yazar adını (Sâdî, Mevlânâ, Sâib gibi) ve bazen de eser adını (*Mesnevî*, *Bûstân* gibi) zikrederek alıntılarının kaynağını belirtmiş, bazen de hiçbir şekilde kaynak verme yoluna gitmemiştir. Eserde Fars edebiyatından kırk iki alıntı yapıldığı tespit edilmiş olup, bunlardan yirmi birinin yazar veya eser adı verilmek suretiyle kaynağı gösterilmiş, yirmi birinin ise kaynağı belirtilmemiştir. Çalışmamızda, Ömer Nasuhî Bilmen tarafından kaynağı verilenler de dâhil olmak üzere bütün Farsça alıntılarının kaynaklarına ulaşılmaya çalışılmış, yapılan taramalar sonucunda dördü dışında bu alıntılarının kaynakları belirlenmiş ve bunların kaynaklardaki yerleri dipnotlarda gösterilmiştir. Yapılan tespitler çerçevesinde *Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler*'deki alıntılarının ağırlıklı olarak Sâdî-i Şîrâzî'nin *Bûstân* ve *Gülistân*'ı ile Mevlânâ'nın *Mesnevî* ve *Dîvân*'ından alındığı; bunların dışında Fars edebiyatının ünlü simalarından Reşîdüddîn Vativât, Sâib-i Tebrizî, Hâfız-ı Şîrâzî ve Âsif-i

Necefâbâdî ile Osmanlı şairlerinden Bâkî ve İsmâîl Çelebi'nin Farsça şiirlerinden de yararlanıldığı anlaşılmış ve böylece inceleme konusu olan eserin Farsça alıntılarının kaynakları ortaya çıkarılmıştır.

Kaynakça

Ali Emîrî, *Tezkire-i Şuarâ-i Âmid I-III*, İstanbul 1328.

Bâkî, *Bâkî Divânı Tenkitli Basım* (haz. Sabahattin Küçük), Ankara 2011.

Başaran, Orhan, "Ömer Nasuhî Bilmen'in *Hikmet Gonceleri* Adlı Eserinde Fars Edebiyatından Yapılan Alıntılar ve Kaynakları", *İLTED (İlâhiyât Tetkikleri Dergisi)*, sayı: 44 (Erzurum 2015/2), s. 115-146.

Baykal, Bekir Sıdkı, "Fatih Sultan Mehmed'in Muhiti ve Şahsiyeti Üzerinde Bir Deneme", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 14/3-4 (Ankara 1956), s. 69-82.

Bilmen, Ahmet Selim, *Ömer Nasuhi Bilmen Hayatı-Eserleri-Anılar*, İstanbul 1975.

Bilmen, Ömer Nasuhî, *Beşyüz Hadis-i Şerif Hikmet Goncaları* (sad. Bilal Aksoy), Semerkand, İstanbul 2013.

_____, *Büyük Tefsir Tarihi I-II*, İstanbul 1974.

_____, *Hikmet Gonceleri 500 Hadisi Şerif Tercümesi ve İzahı*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1963.

_____, *Kur'ânı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri I-VIII*, Haşim Ofset, İstanbul, ts.-1966.

_____, *Kur'an-ı Kerimden Dersler ve Öğütler*, Burhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul 1947-1950.

_____, *Kur'an-ı Kerimden Dersler ve Öğütler*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1964.

_____, *Kuran Nasihatleri* (sad. Reyhan Sarıkaya), Timaş Yayınları, İstanbul 2007.

_____, "Mahâsin-i Edeb", *Beyânü'l-hak*, C. IV, Sa. 96, s. 1800-1801.

_____, *Muvazzah İlm-i Kelâm Dersleri*, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul 1339.

- _____, *Muvazzah İlmi Kelâm*, Ergin Kitabevi Yayınları, İstanbul 1955.
- _____, *Nasâyah-i Kur'âniyye*, Ahmed Kâmil ve Şeriki Matbaası, İstanbul 1347/1928.
- _____, “Nasâyah-i Kur'âniyye”, *Sebilürreşâd*, XXIII/596 (6 Ramazan 1342), s. 371-376.
- _____, “Vaaz ve Vâizler”, *Sebilürreşâd*, XXIII/589 (15 Receb 1342), s. 265-267.
- Değirmençay, Veyis, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, Erzurum 2013.
- Dorc 4* (nşr. Mihr Erkâm-ı Râyâne), Tahran 1390 hş.
- Dursun Bey, *Târîh-i Ebu'l-Feth* (nşr. Mehmed Ârif), İstanbul 1330.
- Elmalı, Hüseyin, “Şiirleriyle Ömer Nasûhî Bilmen”, *Diyanet İlmi Dergi*, c. XXXIV, sayı: 2 (Nisan-Haziran 1998), s. 73-98.
- Gönel, Hüseyin, “Mostarlı Hasan Ziyâ'î'nin “Gidâ-yı Şomâ” Adlı Şerhi”, *Turkish Studies*, 8/9 (Ankara Summer 2013), s. 1467-1516.
- Hâfız-ı Şîrâzî, *Dîvân-ı Hâce Hâfız-ı Şîrâzî* (nşr. Ebu'l-Kâsım İncü-yi Şîrâzî), Tahran 1367 hş.
- İdrîs-i Bitlisî, *Heşt Behîşt VII. Ketibe* (haz. Muhammed İbrahim Yıldırım), Ankara 2013.
- Keleş, Reyhan, “Ömer Nasuhî Bilmen'in Kur'an-ı Kerim'den Dersler ve Öğütler Adlı Eserinde Geçen Türkçe Şiirler ve Kaynakları”, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 20, Sayı: 65 (Kış 2016), s. 451-468.
- Kemikli, Bilal, “Ömer Nasûhî Bilmen'in Beyânü'l-Hak'taki Şiirleri”, *Dinî Araştırmalar*, c. II, sayı: 4 (Mayıs-Ağustos 1999), s. 47-58.
- Mansûr Fâzıl, “Şerh-i Hâl-i Âsif”, <http://andishe.ir/page.php?31>
- Mevlânâ, Celâleddin Muhammed, *Külliyât-ı Şems-i Tebrîzî I-II* (nşr. Bediüzzamân Fûrûzânfer), Tahran 1384 hş.
- _____, *Mesnevî-i Ma'nevî I-VI* (haz. Adnan Karaismailoğlu, Derya Örs), Akçağ Yayınları, Ankara 2007.

_____, *Mesnevî I-VI* (haz. Adnan Karaismailoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara 2007.

Miftâh, İlhâme – Velî, Vehhâb, *Nigâhî be Revend-i Nüfûz ve Gusteriş-i Zebân ve Edeb-i Fârsî der Türkiye*, Tahran 1374 hş.

Nâbî, *Dîvân-ı Nâbî*, İstanbul 1292.

Revnakoğlu, Cemâleddîn Server, "Erzurum'un Büyük Kıymetlerinden: Yeni Diyanet Reisimiz", *Tarih Yolunda Erzurum*, yıl: 2, sayı: 7-8 (Ocak 1961), s. 8-9, 27.

Riyâhî, Muhammed Emîn, *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı* (trc. Mehmet Kanar), İstanbul 1995.

Sâdî-i Şîrâzî, Muslih b. Abdillâh, *Küllîyyât-ı Sa'dî* (nşr. Nizâmüddîn Nürî Kûtnâî), İntişârât-ı Kitâb-ı Âbân, Tahran 1386 hş.

Sâib-i Tebrîzî, *Dîvân I-VI* (nşr. Muhammed-i Kahraman), Tahran 1367 hş.

Tâhirülmevlevî, *Şerh-i Mesnevî I-XIV*, İstanbul ts.

Tayyârzâde Ahmed Atâ, *Târîh-i Atâ I-V*, İstanbul 1291.

Vakkasoğlu, Vehbi, *Osmanlıdan Cumhuriyete İslâm Alimleri*, İstanbul 1987.

Vatvât, Reşîdüddîn, *Matlûbü külli tâlib min kelâmi Alî b. Ebî Tâlib* (haz. Mahmûd-i Âbidî, nşr. <http://noorfatemah.org>).

Vincenz von Rosenzweig, *Auswahl aus den Diwanen des Grössten Mystischen Dichters Persiens Mewlana Dschelaleddin Rumi*, Wien 1838.

Yaran, Rahmi, "Bilmen, Ömer Nasuhi", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 162-163.

Yavuz, Hulûsi, *Siyaset ve Kültür Tarihi Açısından Osmanlı Devleti ve İslâm*, İstanbul 1991.